

VILNIAUS KOOPERACIJOS KOLEGIJA

LIETUVIŲ KALBOS KULTŪRA

Konspektas

(Skirtas Vilniaus kooperacijos kolegijos
Neakivaizdinių studijų skyriaus studentams)

Parengė
vyr. dėstytoja Aldona Laurinavičienė

Vilnius 2002

TURINYS

IVADAS 4

1. Kalba ir visuomenė. Kalbos funkcijos 4
2. Kalbos kultūra ir jos objektas 4
3. Iš lietuvių kalbos kultūros istorija 5
4. Kalbos tipai 6
5. Kalbos funkciniai stiliai 7
6. Kalbos norma. Kalbos klaida 7
 - 6.1. Kalbos norma 7
 - 6.2. Kalbos klaida 7

PROGRAMINĖ DALIS

KALBOS KLAIDŲ KLASIFIKAVIMAS 8

1. TARTIS 8
 - 1.1. Balsių tarimas 8
 - 1.2. Priebalsių tarimas 9
2. KIRČIAVIMAS 10
 - 2.1. Linksniuojamųjų žodžių kirčiuotės
Kirčiuočių nustatymo būdai 11
 - 2.2. Tarptautinių daiktavardžių kirčiavimas 12
3. LEKSIKOS NORMŲ PAŽEIDIMAI IR JŲ TAISYMAS 13
 - 3.1. Barbarizmai 13
 - 3.2. Hibridai 13
 - 3.3. Vertiniai 14
 - 3.4. Semantizmai 14
4. ŽODŽIŲ DARYBOS KLAIDOS IR JŲ TAISYMAS 15
 - 4.1. Priešdėlių vediniai 15
 - 4.2. Priesagų vediniai 18
 - 4.3. Sudurtiniai žodžiai 19
5. FORMŲ VARTOJIMO (MORFOLOGIJOS) KLAIDOS
IR JŲ TAISYMAS 19
 - 5.1. Galūnės parinkimas 19
 - 5.2. Skaitvardžių galūnių parinkimas 20
 - 5.3. Giminės formų vartojimas 20
 - 5.4. Skaitvardžių formų vartojimas 20
 - 5.5. Įvardžiutinių formų vartojimas 21

6. TAISYKLINGO SINTAKSINIŲ KONSTRUKCIJŲ VARTOJIMO REIKALAVIMAI 21

- 6.1. Linksnų vartojimo klaidos 21
 - 6.1.1. Vardininkas 21
 - 6.1.2. Kilmininkas 21
 - 6.1.3. Naudininkas 22
 - 6.1.4. Galininkas 22
 - 6.1.5. Įnagininkas 23
 - 6.1.6. Vietininkas 23
- 6.2. Prielinksnių vartojimo klaidos 24
 - 6.2.1. Prielinksnis *ant* 24
 - 6.2.2. Prielinksnis *prie* 25
 - 6.2.3. Prielinksnis *apie* 25
 - 6.2.4. Prielinksnis *į* 25
 - 6.2.5. Prielinksnis *pas* 25
 - 6.2.6. Prielinksnis *su* 26
 - 6.2.7. Prielinksnis *už* 26Ž

7. SPECIFINĖS KANCELIARINĖS KALBOS KLAIDOS, JŲ TAISYMAS 26

- 7.1. Didžiųjų raidžių rašymas įvairių institucijų pavadinimuose 27
- 7.2. Dokumentuose dažniausiai vartojamos santrumpos 28
- 7.3. Kanceliarinės kalbos terminai ir posakiai 28

8. KALBOS ETIKETAS 30

- 8.1. Pokalbis 30
- 8.2. Sveikinimo žodžiai, atsisveikinimas, linkėjimai 31
- 8.3. Supažindinimas, susipažinimas 32
- 8.4. Kalbinimas 33
- 8.5. Dėkojimas 34
- 8.6. Prašom, prašyčiau, atsiprašau, gal galėčiau... 34
- 8.7. Giriamieji žodžiai, komplimentai 36
- 8.8. Paguodos, užuojautos žodžiai 37
- 8.9. Pokalbis telefonu 37

IVADAS

1. Kalba ir visuomenė. Kalbos funkcijos

Kas yra kalba? Paprasčiausias apibrėžimas toks:

Ženklių sistema, atliekanti pažintinę, ekspresinę ir komunikacinę funkciją.

Pažintinė – informacijos gavimo, perdavimo, išlaikymo.

Ekspresinė – norų, tikslų, jausmų reiškimo.

Komunikacinė – informacijos perdavimo, dvasinio bendravimo funkcija.

Kalba yra vienas iš didžiausių žmogaus proto kūrinų. Nėra žmonių bendruomenės, nėra nė vienos žmonių veiklos sričių, kur nebūtų vartojama kalba.

Yra *dvi kalbos formos*: pirminė – šnekamoji ir iš jos kylanti, t.y. išvestinė – rašomoji.

Galima teigti, kad šnekamoji kalba, kaip ir buvo, dar vis lieka svarbiausioji bendravimo priemonė; daugiau informacijos mes gauname garsu, nei raštu. Rašomoji kalba išlieka svarbiausioji informacijos išsaugojimo bei perteikimo per nuotolį priemonė.

Kalba – ne tik ženklių sistema. Pirmiausia, tai yra *mąstymo įrankis*. Žmogus, norintis ką nors pasakyti, pirmiausia sukuria galvoje sakinį ir jį išsako arba parašo raštu. Ir tai būtų pirmoji kalbos funkcija.

Žmogus, ką nors sumąstęs, savo mintį nori išreikšti ne tiek sau, kiek ją išsakyti adresatui, t.y. kitam žmogui. Taip atsiranda antroji, svarbiausioji, *bendravimo* arba *komunikacijos funkcija*. Pradiniame šnekamosios kalbos etape komunikacijos veiksmui buvo būtini mažiausiais du – kalbėtojas ir klausytojas. Dabar – telefonų, televizijos ir kompiuterių bei vaizdajuosčių epochoje, kitas partneris nebėra būtinas.

Kalboje sukauptas visas žmonijos atminimas, visa tai, kas sukurta nuo tų laikų, kai žmogus sąmoningai ištarė pirmąjį žodį, išreiškė pirmąją savo mintį. Taigi, trečioji kalbos funkcija yra *visuomenės materialinio ir dvasinio gyvenimo raidos fiksavimas*. Mūsų kalbininkas Juozas Balčikonis yra pasakęs, kad per kalbą tauta pasisakanti kas esanti.

Kalba skiria tautą nuo tautos. Tai yra dar viena – *tautos identifikuojamoji funkcija*. Šios funkcijos svarbą lietuviškosios raštijos pradžioje išreiškė Mikalojus Daukša:

“Ne žemių derlumu, ne šalies gražumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją – sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją – užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę”.

Štai tie svarbiausieji požymiai, funkcijos, kurios iškelia kalbą aukščiau už sukurtas materialines gėrybes. Kalba – didžiausias žmonijos, visuomenės kūrinys, kuris augo ir formavosi kartu su visuomene.

2. Kalbos kultūra ir jos objektas

Kalbos kultūra apibrėžiama kaip lingvistikos šaka, kuri rūpinasi kalbos tvarkyba ir kalbos normų kodifikacija, jų vartojimo praktika.

Kalbos kultūros objektas, suprantama, yra *kalba*. O antrasis žodžių junginio dėmuo *kultūra* rodo šios tiriamosios šakos aspektą. Kalbos kultūra naudojami kitų lingvistikos šakų

tiriamaisiais rezultatais ir, ir remdamasi jais, daro savo išvadas. Jos *užduotis* norminti kalbą, daryti ją tinkamą visiems visuomenės tiek etniniam, tiek socialiniams sluoksniams ir tam tikslui atrinkti, įvertinti kalbos reiškinius, juos kodifikuoti ir nustatyti jų vietą visuomenės komunikacijos procese.

Supratome, kad kalbos kultūra *susijusi* su visomis lingvistikos (kalbotyros) disciplinomis. Glaudžiausiai – su palyginti nauja kalbos mokslo šaka – bendrinės kalbos istorija. Tačiau turėdama savo tyrimo objektą bei specifinius tikslus bei uždavinius, kalbos kultūra formuojasi kaip savarankiška mokslinė praktinė kalbotyros disciplina.

Kalbos kultūra nagrinėja tik bendrinės kalbos funkcionavimą. Nuo kitų kalbos atmainų (tarmių, žargonų) ji skiriasi tuo, kad yra sunorminta, apdorota sistema. Šis skiriamasis bruožas reiškiasi *kodifikacija*, t.y. fiksuotų taisyklių buvimu.

Kalbos kultūra rūpinasi bendrinės kalbos tvarkymu ir ugdymu. Mes į kalbos kultūrą žiūrėsime iš *praktiškosios pusės*. Tiems, kurie mokosi kalbos kultūros, keliamas uždavinys gerai perprasti norminamąsias rekomendacijas:

- Be priekaištų išmanyti žodynų, gramatikų, vadovų ir vadovėlių taisykles;
- Išsiugdyti metodą analizuoti konkretų kalbos reiškimą;
- Savarankiškai vertinti kiekvieną jiems nepažįstamą reiškinį.

3. Iš lietuvių kalbos kultūros istorijos

Prisimename teiginį, jog kalbos kultūros tikslas – sukurti sunormintą, visai visuomenei priimtą kalbos formą ir žiūrėti, kad tos bendrinės kalbos normų būtų laikomasi, jos būtų tobulinamos.

Kalbos kultūros istorija didele dalimi sutampa su lietuvių bendrinės kalbos istorija. Pastaroji prasideda nuo jos rašomosios formos atsiradimo.

Lietuvių bendrinės kalbos kūrėjais ir pradininkais vadinami Martynas Mažvydas ir Mikalojus Daukša. Derėtų prisiminti, kad pirmoji lietuviškoji knyga – „Katekizmo prasti žodžiai“ išleista 1547 metais Karaliaučiuje. Ji buvo parašyta nors ir ne visiškai gryna – žemaičių tarme. Mažvydas kilęs nuo Laukuvos.

Didžiojoje Lietuvoje Mikalojaus Daukšos knygos parašytos ir išverstos jo gimtojo krašto – vidurio aukštaičių tarme. Daukša gimęs Kėdainių rajone.

Dėl politinių ir socialinių priežasčių lietuvių kalba negalėjo iškilti. Kalbos atgimimas prasidėjo 18 a. pabaigoje ir 19 a. pradžioje su vadinamojo žemaičių bajorų sąjūdžio iškilimu. Vilniaus universitete ėjo mokslus ne tik bajorai, bet ir kiti su sąjūdžiu susiję žmonės. Tai Simonas Daukantas, Motiejus Valančius, Antanas Strazdas, vyskupas Antanas Baranauskas. Žemaičių bajorų vaikai, pagauti Europoje viešpatavusios romantizmo srovės, suskato gelbėti kalbą ir tuo pačiu žadinti lietuvių tautą. Kitų regionų bajorai jau buvo atsižadėję lietuviškumo ir sulenkėję.

19 a. pabaigoje išaugo naujoji lietuvių inteligentija kilimo daugiausia iš Suvalkijos. Pradėti leisti lietuviški laikraščiai „Aušra“ ir „Varpas“. „Aušros“ laikraščio bendradarbiai buvo Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Martynas Jankus ir kt. Nustojus leisti „Aušrą“, tik po 13 metų susibūrė inteligentų būrys su Vincu Kudirka priešakyje ir pradėjo leisti „Varpą“. „Aušros“ ir „Varpo“ bendradarbiai buvo vidurio arba rytų aukštaičių žmonės, jie lėmė šių laikraščių kalbos tarmę, kuri šiandien ir yra bendrinės kalbos pamatas.

Iškiliausia šio sambūrio asmenybė, teisėtai pelniusi lietuvių bendrinės kalbos tėvo vardą yra Jonas Jablonskis – kalbininkas, klasikinių kalbų specialistas.

1918 metais atkurtoje Lietuvos valstybėje triūsė tie patys kalbos puoselėtojai – Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, Juozas Balčikonis. Iškilo ir kiti kalbininkai – Antanas Skardžius,

Antanas Salys. Pakito norminamojo darbo sąlygos, suklestėjo lietuviškojo švietimo sistema. Įsikūrė Lietuvių kalbos draugija, imtas leisti kalbos kultūros reikalams skirtas leidinys „Gimtoji kalba“.

Po karo žymesni kalbininkai emigravo į Vakarų. Tai Skardžius, Salys, Klimas. Lietuvoje liko Juozas Balčikonis. Jis subūrė mokslui atsidavusius ir patriotiškai nusiteikusius žmones – Kazį Ulvydą, Lyberį, Antaną Kučinskaitę ir kt. Nors tuo metu buvo skatinama dvikalbystė, tačiau Mokslų Akademijoje ir Universitete buvo dirbamas didžiulis kalbos norminimo darbas. Nuo 1961 metų eina „Kalbos kultūra“, o po 1967 metų – „Mūsų kalba“. 1988 metais paskelbtas įsakas dėl laipsniško perėjimo visose institucijose prie valstybinės kalbos. Tačiau, reikia pripažinti, kad kalbos padėtis dabar ne geresnėje situacijoje negu buvo pokario metais ir iki 1990 metų.

4. Kalbos tipai

Kalboje yra teritorinio ir profesinio pobūdžio skirtumų. Visų pirma, ji įvairuoja teritorijos atžvilgiu. Pavyzdžiui, apie Marijampolę ir Šakius tariama *duona, pienas*, bet apie Plungę, Telšius jau *douna, peins*, o apie Kelmę ir Raseinius – *dūna, pyns*.

Teritorijos atžvilgiu kalba susiskaido į **tarmes** arba **dialektus**. Lietuvių kalboje skiriamos dvi pagrindinės tarmės – aukštaičių ir žemaičių.

Tarmės priešybė yra **rašomoji kalba**, t.y. įvairių raštų, visuomeninių įstaigų, mokyklų, radijo, televizijos ir kt. kalba.

Supratome, kad tarmė yra kalbos tipas, tarnaujantis tik tam tikros teritorijos žmonių tarpusavio bendravimo reikalams, o rašomoji kalba yra sunormintos kalbos tipas, tarnaujantis ne tik tarpusavio susižinojimo, bet ir kultūros bei civilizacijos poreikiams.

Rašomoji kalba paprastai kuriasi vienos kurios tarmės pagrindu, be to, išaugusi ir sutvirtėjusi, pati ima veikti tarmes. Kokios tarmės pagrindu kuriasi rašomoji kalba, priklauso nuo istorinių tam tikros tautos gyvenimo sąlygų. Lietuvoje rašomojoje kalboje įsigalėjo vakarų aukštaičių, arba suvalkiečių, tarmė, nes 19 a. pabaigoje krašto kultūriniame gyvenime dalyvavo itin didelis kultūros veikėjų, kilusių iš Suvalkijos, būrys.

Dėl istorinių aplinkybių iškilusi viena tarmė pamažu įsitvirtina visoje rašomosios kalbos sistemoje, tampa normine ir tarnauja visos tautos bendravimo ir kultūrinio gyvenimo poreikiams. Vieninga epochos rašomoji ir jos pagrindu atsiradusi kalba dažniausiai vadinama **bendrine kalba**. Nuo kitų kalbos atmainų (tarmių, žargonų) ji skiriasi tuo, kad yra sunorminta, apdorota sistema. Skiriamasis bruožas reiškiasi *kodifikacija*, t.y. fiksuotų taisyklių buvimu.

Kalba nevienalytė ne tik teritorijos atžvilgiu. Žinome, kad kiekvienos profesijos žmonių kalba turi savo ypatybių. Dėl to kalbos moksle dažnai kalbama apie **profesinius dialektus** arba profesines kalbas. Ryškiau išsiskiria medikų kalba: *cistitas, insultas, pneumonija, reanimacija*; automobilininkų kalba: *duslintuvas, karbiuratorius, spidometras*. Verslininkų, buhalterių kalboje mažiau savitų žodžių.

Yra ir atskirų socialinių grupių, susijusių su tam tikrais bendrais interesais, kalba. Specifinių žodžių bei posakių vartoja medžiotojai, žvejai, sportininkai, moksleiviai, studentai. Studentų kalboje nereti žodžiai: *dėstytuvas, egzas, ruošinukas, stipkė, susimauti, užlaužti studentą*. Yra ir „deklasuotų“ visuomenės sluoksnių – elgetų, vagių, kalinių – kalba. Žodžiai bei posakiai, vartojami atskirų socialinių grupių šnekamojoje kalboje, vadinami žargonybėmis, o jų visuma – **žargonu**. Žargonas vartojamas norint sąmojingiau ir vaizdžiau pasakyti, atkreipti į save dėmesį (studentų, moksleivių žargonas). Deklasuotų sluoksnių žargono paskirtis – padaryti tų sluoksnių kalbą slapta, nesuprantamą kitiems.

Dėl didelio ekspresyvumo žargonybės turi tendenciją plisti šnekamojoje kalboje (pavyzdžiui, chebra, knaipė, susimauti ir pan.). Žargonybėmis atmiešta šnekamoji kalba neretai vadinama ir specialiu terminu – **slengas**.

Taigi, pagrindiniai kalbos tipai yra šie: teritoriniai dialektai arba tarmės, profesiniai dialektai, socialiniai dialektai, rašomoji kalba, bendrinė kalba ir slengas.

5. Kalbos funkciniai stiliai

Kalboje yra ne tik teritorinio ir profesinio pobūdžio skirtumų. Ji susiskaido į tam tikras atšakas dar ir pagal tai, kokiose visuomenės gyvenimo srityse vartojama ir kokias funkcijas atlieka. Mokslo veikale vyrauja neutralūs, be emocinio atspalvio žodžiai bei posakiai, daug specifinių terminų. Grožinės literatūros kūrinyje kalba atlieka estetinę funkciją. Nevienodos kalbos priemonės vartojamos publicistiniame straipsnyje ir kanceliariniame rašte, asmeniniame laiške ir oficialiame dokumente, kasdieniniame pašnekesyje ir viešojoje kalboje (per radiją, televiziją). Atsižvelgiant į tai, išskiriami kalbos funkciniai stiliai: mokslinis, publicistinis, beletristinis, kanceliarinis arba administracinis, buitinis ir kt.

6. Kalbos norma. Kalbos klaida

Kalbos kultūra turi susidariusi specifinių terminų: kalbos norma, kalbos klaida, kalbos taisymas, variantiškumas, vertinys ir kt.

6.1. Kalbos norma

Lotynų kalbos žodis *norma* reiškia „matas, tikslus nurodymas, pavyzdys“. Norma yra būtina kiekvienos kalbos egzistavimo sąlyga. Kad galėtų bendrauti, komunikuoti, ir informacijos siuntėjas, ir priėmėjas turi vartoti vienodą kodą, kad perduota informacija būtų suprata. Tą supratimą lemia tam tikrų taisyklių buvimas.

Bendrinės kalbos normos yra įsakmios ir sąmoningos. Normos yra diegiamos per mokyklą, jų mokomasis sąmoningai, jas propaguoja žiniasklaida.

6.2. Kalbos klaida

Kalbos klaida yra prasilenkimas su bendrinės kalbos taisyklėmis.

Žinome, kad bendrinė kalba nuo kitų kalbos sistemų (tarmių ir pan.) skiriasi tuo, kad jos normos yra kodifikuotos. Formaliai ir labiausiai paplitęs žodis bus laikomas kalbos klaida, kol jis nebus įteisintas kodifikacijos. Tačiau reikia atsižvelgti į itin svarbų momentą, kurio nepaisymas gali iškreipti kalbos kultūros supratimą. Tarkim, pradėtas vartoti koks nors žodis, kurio dar nėra *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*. Paskelbti tokį žodį kalbos klaida negalima. Kalbos klaida jį bus galima laikyti tik tuomet, jeigu jį neigiamai įvertins bendrinės kalbos kodifikacija. Taigi, visi nauji bendrinės kalbos reiškiniai laikomi kalbos klaidomis nuo to momento, kada viešai paskelbiamas jų nepriimtumas.

Pagal pažeidimo dydį visos kalbos klaidos skirstomos į stambias ir nedideles klaidas. Stambi klaida būna tada, kai pažeidžiama kalbos sistema, pavyzdžiui, *užsidėti kurtkę*. Visos didžiosios kalbos klaidos griežtai taisytinos. Nedidelė klaida yra įvairūs normos pažeidimai, pavyzdžiui, vietoj žodžio *užvalktis* geriau sakyti *užvalkalas*.

Griežtai taisytinos kalbos klaidos nurodyto Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintame sąraše.

PROGRAMINĖ DALIS

KALBOS KLAIDŲ KLASIFIKAVIMAS

Bendrinė kalba yra sunorminta, standartinė tautos kalba. Yra dvi bendrinės kalbos atmainos: rašytinė ir sakytinė. Vienas iš kalbos kultūros uždavinių – suklasifikuoti kalbos klaidas.

Kalbos klaidos skirstomos į 6 dideles grupes:

1. Tarties;
2. Kirčiavimo;
3. Leksikos;
4. Žodžių darybos;
5. Morfologijos;
6. Sintaksės.

Pirmosios ir antrosios grupės klaidos būdingos tik šnekamajai kalbai; trečiosios-šeštosios – ir šnekamajai, ir rašomajai kalbai.

1. TARTIS

Mažiausiai įteisintų variantų turi tarties normos, nes lietuvių bendrinė tartis pradėta norminti vėliausiai. Vargu ar apskritai galima sunorminti šnekamąją kalbą. Tarties klaidos daromos dėl to, kad dažnai kalbama ekspromtu, be išankstinio pasirengimo. Geros tarties išmoka tik aktoriai ir diktoriai. Tarties klaidos daromos ir dėl objektyvių priežasčių: dėl teritorinio atskirumo, dėl buvusios dvikalbystės. Daugelio žmonių tartyje labai aiškūs tarminiai elementai, jie skverbiasi ir į bendrinę kalbą, oficialiąją vartoseną. Tarties normas reguliuoti labai sunku.

Prisiminkime lietuvių kalbos balsius ir priebalsius ir pabandykime panagrinėti pagrindines tarties klaidas.

1.1. Balsių tarimas

Trumpieji – a e i u. Jie tariami labai trumpai, trumpiau negu pusė sekundės (*aš diena tiks*).

Ilgieji – juos žymime raidėmis **o é y ū a ę i u** (brolis lėlė rytas sūrus kąsnis ręsti lįsti skųstis)

Balsiai **a e** kirčiuotame žodžio skiemenyje gali pailgėti, tapti ilgaisiais balsiais (*kala raktas stalas taškas ežeras geria takelis*).

Ilguosius balsius tariame ilgai (dukart ilgiau negu trumpuosius).

Balsių tarties klaidos:

Yra klaida, jeigu nekirčiuotame skiemenyje dėl tarmės ar žargono įtakos trumpinamas ilgasis balsis **y**. Pavyzdžiui: *gīnyba* = gynyba, *gīvenimas* = gyvenimas, *tīla* = tyla, *tīrimas* = tyrimas.

Tarptautiniuose žodžiuose balsis **o** dažniausiai būna trumpas ir kirčiuotame, ir nekirčiuotame skiemenyje. Pavyzdžiui: *hormonas Jolita kosmosas motoras Violeta magnetofonas*.

Neilginkime **o** ir kirčiuotame tarptautinių žodžių skiemenyje. Pavyzdžiui: *biologija ideologas istorija Otonas Robertas*.

Dėl tarmės ar žargono įtakos kartais trumpieji balsiai **i u** kirčiuotame skiemenyje tariausi pusilgiai arba ilgi. Pavyzdžiui: *kytas* = kitas, *vysas* = visas, *vyskas* = viskas, *būvo* = buvo, *kliūvo* = kliuvo, *žūvo* = žuvo.

Negalima ilginti kirčiuotų trumpųjų žodžio galo balsių. Pavyzdžiui: *einū* = einu, *gražy* = graži, *šy* = ši, *tū* = tu.

1.2. Priebalsių tarimas

Lietuvių kalbos priebalsiai skirstomi į **skardžiuosius** ir **dusliuosius**.

Skardžiųjų priebalsių yra 14. Lengviausia įsiminti, kai jie surašomi grupelėmis – 2 po 4 priebalsius ir 2 po 3 priebalsius – abėcėlės tvarka:

b d dz dž; g h j; l m n r; v z ž.

Dusliųjų priebalsių yra 9 – 3 grupelės po 3 priebalsius:

c ch č; f k p; s š t.

Kalbant priebalsiai keičiasi. Jie duslėja arba skardėja, panašėja ar susilieja, dingsta, išnyksta, t.y. netariai.

Pagrindinės priebalsių tarties taisyklės tokios:

Žodžio galo skardieji priebalsiai prieš kitą, toliau einantį žodį, prasidedantį balsiu, dvibalsiu ar priebalsiu *l m n r j v*, turi būti tariai dusliai:

Bemaž upė (bemaš); daug akių (dauk); kad augtų (kat); tad eik (tat); už arklį (uš); bemaž viskas (bemaš); daug javų (dauk).

Kartais priebalsiai be reikalo tariai minkštai. Prieš balsius *a o u ū* priebalsiai turi būti tariai kietai:

Kultūra, Valdas, Alfonsas, asfaltas, paltas.

Duslieji priebalsiai, atsidūrę prieš skardžiuosius, suskardėja, o skardieji – prieš dusliuosius suduslėja. Tada vienaip rašoma, o kitaip tariai:

Apgavystė (abgavystė), girgsėti (girksėti), kažkada (kaškada), kasdien (kazdien).

Vienodų priebalsių sandūra ištariama kaip vienas priebalsis:

Iššlavė (iššlavė), užžėlė (užžėlė), perrašė (perasė), švarraštis (švaraštis).

Priebalsiams supanašėjus, taip pat tariamasi vienas garsas:

Užsienis (usienis), išsisukti (isisukti), daugkartinis (daukartinis), atdaras (adaras).

Priebalsio *j* tarimas taip pat reikalauja specialaus dėmesio. Yra atvejų, kai jis tariamasi, o nerašomas žodžio pradžioje: *leva (jleva), iešmas (jiesmas), ieškoti (jieskoti)*; žodžio viduryje: *priėmė (prijėmė), inicialai (inicijalai), egoistas (egojistas), stadionas (stadijonas)*. Nereikia tarti *j* žodžiuose *kompiuteris, kapelionas, jubilatas* ir kt.

Sutrumpėjus vietininkui, galinis *j* tariamas beveik kaip *i* : *žalioj pievoj* (*žalioi pievai*), *viršuj* (*viršui*), *pastogėj* (*pastogėi*).

2. KIRČIAVIMAS

Kirtis dažniausiai apibrėžiamas kaip vieno kurio skiemens išryškinimas kitų žodžio skiemenų atžvilgiu. Ryškiau tariamas skiemuo vadinamas kirčiuotu, kiti skiemenys – nekirčiuoti.

Kirčiavimo dėsnių mokoma mokyklose. Tačiau norint taisyklingai tarti ir kirčiuoti, reikalinga gera kalbinė aplinka, nuolatinė praktika bei išsiugdytas taisyklingos kalbėsenos jausmas.

Pasistengsime atsiminti mokykloje išeitą sistemingą kirčiavimo kursą, tačiau jo nekartosime, o aiškinsimės tik pačius bendriausius lietuvių kalbos kirčiavimo ypatumus ir kalbėsime apie tai, kaip, prireikus, galima pasinaudoti žodynais.

Lietuvių kalboje gali būti kirčiuotas bet kuris žodžio skiemuo – paskutinis, priešpaskutinis, trečiasis ar dar tolesnis nuo galo (*suku suka susuka sukaliuja*).

Skiemenis įprasta skaičiuoti pradedant nuo galinio skiemens, nes paprastai žodžiai baigiasi galūne, o prasideda jie nevienodai – kartais šaknimi (*suka*), kartais priešdėliu – (*su-suka*).

Galiniai žodžių skiemenys kirčiuojami dažniausiai. Čia pateikti kirčiavimo atvejų procentai:

5	4	3	2	1
0,15	1,86	16,10	53,22	28,67

Taigi, kuo labiau skiemuo nutolęs nuo galūnės, tuo rečiau jis kirčiuojamas.

Nagrinėjant kirčiavimo taisykles, kalbama apie trumpąjį ir ilgąjį kirčiuotą skiemenį.

Trumpojo kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro trumpieji balsiai. Jie žymimi kairiniu ženklų (*˘*), vadinamu *graviu* (iš lotynų kalbos *gravis* – sunkus) (*kada ranka aštuoni*). Ilgojo kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro ilgieji balsiai (*vyras šūkauti ažuolas*) ir dvibalsiai (*laukas juokas*).

Ilgojo kirčiuoto skiemens tarimo būdas, padedantis skirti tapačius žodžius, vadinamas **priegaide**. Yra dvi priegaidės: tvirtapradė ir tvirtagalė. Jos geriausiai jaučiamos, lyginant žodžių poras (*aušti – aušti, rūgsta – rūksta, minti – minti, merkti – merkti*).

Tvirtapradė priegaidė žymima dešiminiu kirčio ženklų (*˙*), o tvirtagalė – riestiniu ženklų, vadinamuoju cirkumfleksu (*˘*).

Kiekvieną žodį, kurio kirčiavimu abejojame, galime pasitikrinti žodyne. Tačiau ne visi, atsivertę jį ir radę prie žodžių parašytus skaitmenis *1 2 3 3^a 3^b 3^{4a} 3^{4b} 4* bežinome, ką tie skaitmenys reiškia, o jeigu ir žinome, nebemokame pasinaudoti žodyno teikiama informacija. Dėl to pirmiausia pakartosime vardažodžių (linksniuojamųjų žodžių) kirčiuotes.

Prieš tai atkreipkime dėmesį į tai, kad žodynuose prie kai kurių žodžių pažymėta kirčiavimo variantų. Pavyzdžiui, daiktavardis *audra* pateiktas taip: *audra* (1) ir *audra* (4). Bendrinei kalbai teiktini abu variantai. Konkretus kalbos vartotojas pasirenka jam labiau įprastą. Šiuo atveju žemaitis pasirinks *audra*, aukštaitis – *audra*. Variantai yra būtinas kiekvienos kalbos požymis, tačiau jų gausa nėra geras dalykas kalbos normų stabilumo požiūriu. Žodynuose galima rasti ir kitų žodžių skirtingų kirčiavimo variantų, pavyzdžiui

žodžius *proga rūšis siela* galima kirčiuoti pagal pirmąją kirčiuotę arba *proga rūšis siela* – pagal ketvirtąją.

2.1. Linksniuojamųjų žodžių kirčiuotės Kirčiuočių nustatymo būdai

Vienų linksniuojamųjų žodžių kirtis yra pastovus: visų jų linksnių kirčiuojamas tas pats skiemo: *siena ašara*. Daugumos vardažodžių kirtis nepastovus arba kilnojamas: linksniuojant šokinėja iš galūnės į kamieną. Kiekvienas linksniuojamasis vardažodis priklauso vienam iš keturių pagrindinių kirčiavimo tipų arba **kirčiuočių**, kurios žymimos arabiškais skaitmenimis 1 2 3 4. Kirčiuotės nustatomos pagal tai, kurioje žodžio dalyje – kamienne ar galūnėje – kirčiuojamos daugiskaitos *naudininko* ir *galininko* formos.

Pirmoji kirčiuotė

Jai priklausantys vardažodžiai turi **pastovų kirtį** – visų linksnių kirčiuojamas tas pats skiemo. Šios kirčiuotės žodžiai negali turėti kirčiuotos galūnės. Kirtį gali turėti priešpaskutinis ar tolesnis nuo galo skiemo: *puodas siena lentyna valstybė Vilnius*.

Jei kirčiuojamas antrasis nuo galo skiemo, priegaidė visada bus tvirtapradė (ženklas dešininis): *brolis, vyras, saulė, beržynas*, o dvigarsiuose su *i* ir *u* – kairinis: *bitininkas, rudeniškas*.

Kai pastoviai kirčiuojamas 3 ar 4 skiemo nuo galo, kirtis gali būti trumpas ar ilgas – dešininis arba riostinis: *Justiniškės Druskininkai klausimas klausymas*.

Antroji kirčiuotė

Daugumas linksnių turi kirčiuotą **antrąjį nuo galo** skiemenį, ir tik kelių linksnių – galūnę. Toliau kaip į antrąjį skiemenį nuo galo kirtis negali šokti.

Antrojo kirčiuoto skiemens, jei jis ilgas, priegaidė būtinai tvirtagalė (riostinis kirčio ženklas), o jei trumpas, žymimas kairiniu ženklu:

Faktas ginklas ginčas hektaras

Bitė metodas lėktuvas efektas

Svarbi taisyklė: antrosios kirčiuotės žodžiai būtinai turi turėti kirčiuotą galūnę vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko linksnyje:

Įnag. *Su kuo? Ginklu hektaru lėktuvu*

Gal. *Ką? Ginklus hektarus lėktuvus*

Trečioji kirčiuotė

Šios kirčiuotės vardažodžių kirtis taip pat nepastovus. Tačiau nuo antrosios kirčiuotės skiriasi tuo, kad kur kas daugiau linksnių šios kirčiuotės žodžių turi kirčiuotą galūnę. Kitas skirtumas – kirtis nuo galūnės gali šokinėti į 2 3 4 net 5 skiemenį nuo galo.

Kai kirtis šokinėja iš galūnės į **antrąjį skiemenį nuo galo**, jo priegaidė visada bus tvirtapradė (ženklas dešininis, kartais kairinis): *rytas, darbas, pirmas, laiškas*. Žodyne tokie žodžiai žymimi skaitmeniu – 3. Galima įsiminti, kad daugiskaitos galininko galūnė niekada nebus kirčiuota: *rytas – į rytus; darbas – darbus; pirmas – pirmus; laiškas – laiškus*.

Kai kirčiuotas **trečiasis skiemo nuo galo** (galininke), turime visus tris kirčio variantus: trumpą, dešinį, riostinį.

Čia skiriasi kirčiuotės žymėjimas.

Kai trečiasis skiemuo kirčiuojamas tvirtapradiškai, žodžiai žymimi 3^a: *dovana* – *dovanas*; *mokinys* – *mokinius*; *priežastis* – *priežastis*; *reiškinys* – *reiškinys*; *sąrašas* – *sąrašus*.

Jei trečiasis nuo galo kirčiuotas skiemuo (galininke) yra trumpas arba turi tvirtagalę priegaidę, tokie žodžiai žymimi 3^b: *laikinas* – *laikinus*; *mažuma* – *mažumas*; *parašas* – *parašus*; *pavardė* – *pavardes*, *pinigas* – *pinigus*.

Ženklu 3^{4a} žymimi žodžiai, kurių daugiskaitos galininkas turi kirtį **ketvirtajame nuo galo skiemenyje**. Šis skiemuo kirčiuojamas tvirtapradiškai: *laiškanešys* – *laiškanešius*; *nuožulnuma* – *nuožulnumas*.

Ženklu 3^{4b} žymimi žodžiai, kurių daugiskaitos galininkas turi kirtį **ketvirtajame nuo galo skiemenyje**. Šis skiemuo kirčiuojamas trumpai arba turi tvirtagalę priegaidę: *apmušalas* – *apmušalus*; *uždavinys* – *uždavinius*.

Nors lietuvių kalboje ilgų žodžių mažai, bet kartais pasitaiko, kad kirtis nušoka ir į **penktąjį ar šeštąjį nuo galo skiemenį**. Tokie žodžiai žymimi 3^{5b}: *auksakalys* – *auksakalį* arba, 3^{6b}: *pageležinkelė* – *pageležinkelę*.

Ketvirtoji kirčiuotė

Prie ketvirtosios kirčiuotės žodžių rašomas skaitmuo 4. Šią kirčiuotę galima gretinti su antrąja kirčiuote. Kirtis šokinėja nuo galūnės tik į antrąjį nuo galo skiemenį. Priegaidė tvirtagalė arba kirtis trumpas. Nuo antrosios kirčiuotės skiriasi tuo, kad daugiau linksnių turi kirčiuotą galūnę.

Isimintina taisyklė: šios kirčiuotės daiktavardžiai tik dviskiemeniai: *mįslė* – *mįslė*, *mįslėje*, *mįslių*, *mįsles*, *mįslėse*; *narys* – *nariu*, *naryje*, *narių*, *narius*, *nariuose*.

Kaip ketvirtosios daugiaskiemenių daiktavardžių kirčiuotės pavyzdžių pateikta vietovardžių: *Alauša*, *Alytus*, *Giruliai*, *Sasnava* ir kt.

Iš daugiaskiemenių žodžių ketvirtąja kirčiuote kirčiuojama daug būdvardžių: *normalus* – *normaliu*, *normaliame*, *normalių*, *normalius*, *normaliuose*; *originalus* – *originaliu*, *originaliame*, *originalių*, *originalius*, *originaliuose*, nemažai tarptautinių žodžių: *aktualus*, *konceptualus*, *modernus*, *optimalus* ir kt.

2.2. Tarptautinių daiktavardžių kirčiavimas

Tai aktualiausias dalykas žmonėms, turintiems aukštąjį išsilavinimą, kuriems tenka kalbėti apie vadybą, administravimą ir kitus nebuitinius reikalus viešai visuomenėje. Pagal tarptautinių žodžių tarimą, reikšmės suvokimą ir vartojimą nesunkiai numanomas kalbančiojo žmogaus išsilavinimas, inteligencija.

Tarptautiniai žodžiai kirčiuojami pagal visas kirčiuotes. Savi ir įprasti žodžiai *daktaras*, *bilietas*, *egzaminas*, *terminas* yra 3^b kirčiuotės. Bet *bilietas*, *egzaminas*, *terminas* dažnai kirčiuojami ir pirmąja kirčiuote.

Dviskiemeniai žodžiai *pasas*, *planas*, *streikas*, *mada* – yra 4 kirčiuotės.

Dažniausiai tarptautiniai žodžiai kirčiuojami pagal 1 ir 2 kirčiuotes; antrąja kirčiuote kur kas daugiau. Studentų aplinkos antrosios kirčiuotės žodžiai: *studentas* (*studentams*, *studentus*); *fakultetas* (*fakultetams*, *fakultetus*); *programa* (*programoms*, *programas*); *bufetas* (*bufetams*, *bufetus*); *dokumentas* (*dokumentams*, *dokumentus*).

Pirmąja kirčiuote kirčiuojami žodžiai: *alėja*, *eksternas*, *koncernas*, *kurortas*, *demokratija*, *buržuazija*, *kibernetika*, *akademikas*. Kirčio vieta šiuose žodžiuose visada pastovi.

3. LEKSIKOS NORMŲ PAŽEIDIMAI IR JŲ TAISYMAS

Visos leksikos klaidos skirstomos į barbarizmus, hibridus, vertinius ir semantizmus.

Barbarizmai ir hibridai yra pasiskolinti žodžiai ar turintys skolintinių žodžių darybos elementų, o vertinių ir semantizmų yra pasiskolinta žodžio ar žodžių junginio reikšmė.

3.1. Barbarizmai

Nenorminiai kitų kalbų žodžiai, vietoj kurių bendrinėje kalboje yra lygiaverčių pakaitalų. Be šios skolintinės leksikos bendrinė kalba puikiausiai apsieina. Barbarizmai žodynuose pateikiami su tam tikromis žymomis: *neteiktina svetimybė (n. svet.)*. barbarizmais laikomi tik tie žodžiai, kurie vartojami vietoj kodifikuotų lietuviškų variantų. Jie pažeidžia kalbos sistemą.

Barbarizmai klasifikuojami:

- Pagal kilmę
- Pagal skolinimosi laiką
- Pagal vartojimo sferą.

Dažniausiai barbarizmai vartojami pagal kilmę. Pagal šį požymį barbarizmai skirstomi į slavizmus ir germanizmus. Slavizmais laikomi barbarizmai atėję iš lenkų, baltarusių ir rusų kalbų. Iš lenkų kalbos atėję barbarizmai dar vadinami polonizmais, pavyzdžiui: *pončka, tušinti, fastriga*. Iš rusų kalbos atėję tokie slavizmai, kaip: *papkė* (aplankas), *kurtkė, tapkės*. Iš baltarusių – *rubežius* (siena), *rėdyti* (rengti, puošti), *skūra* (oda, kailis), *prūdas* (tvenkinys). Slavizmai yra gausiausias barbarizmų sluoksnis.

Žodžiai atėję iš vokiečių kalbos vadinami germanizmais. Senujų germanizmų nėra daug, tačiau jie tvirtai laikosi: *bantas* (kaspinas, peteliškė), *biškis, šlipsas, pundas* (ryšulys, šūsnis).

Pastaruoju metu labai plūstelėjo anglybės. Jos plūsta per mokslinę literatūrą ir kartais be pagrindo laikomos tarptautiniais žodžiais: *imidžas* (įvaizdis), *barteris* (natūriniai prekių mainai), *čipsai* (bulvių traškučiai), *printeris* (spausdintuvas), *monitorius* (vaizduoklis). Daugelio panašių žodžių yra lietuviški kodifikuoti pakaitalai.

Tarptautiniai žodžiai yra tie, kuriuos turi pasiskolinusios bent kelios, tarp jų ir pasaulinės kalbos. Tai žodžiai, kuriais žymimos mokslo, technikos ar meno sąvokos. Šie žodžiai pritaikomi prie kalbos, kuri juos pasiskolino, garsyno, kirčiavimo bei gramatikos reikalavimų. Lygiaverčių pakaitalų pasiskolinusioje kalboje jie neturi.

3.2. Hibridai

Hibridais (*lot. hybrida – mišrinimo produktas, mišrūnas*) laikomi žodžiai, kurie turi skolintą kokią nors žodžio dalį. Dažniausiai hibridais laikomi tie žodžiai, kurie sudaryti su nelietuviškais priešdėliais ar priesagomis, ir sudurtiniai žodžiai, kurių viena šaknis yra barbarizmas. Pavyzdžiui: *muilinyčia* = muilinė; *darašyti* = prirašyti; *daugiašpūlinės* staklės = daugiaritės staklės.

Iš nelietuviškų priešdėlių bendrinėje šnekamojoje kalboje vartojamas tik priešdėlis *da-*. Pavyzdžiui: *darašyti, damokėti, nedakepęs, daleiskim*. Taisant žodžius su šiuo priešdėliu, kartais užtenka tik pakeisti patį priešdėlį, o kartais reikia paieškoti atitikmens, pavyzdžiui: *darašyti* = prirašyti; *daleiskim* = tarkime, sakykime.

Dažniau hibridai sudaromi su nelietuviškomis priesagomis:

-avas : ružavas, fioletavas, kerzavas;

-avoti : bėdavoti, komandavoti, baliavoti.

Paplitęs vienas netaisyklingas veiksmažodis ir iš jo pasidaromas daiktavardis su priesaga –čioti : važnyčioti = vadelioti; važnyčiotojas = vadeliotojas.

Plinta priesagos -(i)akas vadiniai: vidiakas mobiliakas stipriakas.

Nelietuviška ir mažybinė priesaga -ikas : kubikas = kubiukas, kubelis; pufikas (pamsas).

Pasitaiko hibridų su priesaga -dėjas : geradėjas = geradarys; piktadėjas = piktadarys; niekadėjas = niekdarys.

3.3. Vertiniai

Vertiniu laikomas žodis ar posakis, sudarytas kitų kalbų pavyzdžiu. Tai žodžiai ar posakiai, kurių daryba ar reikšmė atitinka ne lietuvių kalbos, o kitų kalbų taisykles. Su žodžiu skolinama ir išraiška. Tokių žodžių nemažai kiekvienoje kalboje. Lietuvių kalboje yra taisyklingos darybos vertinių: aplinkybė asmenybė įkvėpimas įspūdis įtampa įvadas laikraštis posėdis sąžinė. Šių žodžių svetimumo šiandien net neįtariame.

Tačiau yra vertinių, nepritampančių prie lietuvių kalbos žodžių darybos sistemos. Tai tokie vertiniai kaip: neužilgo = netrukus; vienok = tačiau; gerbūvis = 1.grovė, 2.aplinka, 3.aplinkotvarka.

Ypač agresyvus vertinys įsisavinti. Iš vartosenos jis stumia net 10 įvairių reikšmių: mokytis, išmokti; pajauti, suprasti, suvokti; įsiminti; perimti, žinoti; gauti, įgyti; naudoti, panaudoti; diegti, įgyvendinti; įgusti, išmokti dirbti ir pan.

Be jokių išlygų reikia taisyti ir išsireikšti = pasakyti, tarti bei išsireiškimas = pasakymas, posakis.

Daugiau yra verstinių sudurtinių žodžių: minėtas gerbūvis; laisvanoriškas = savanoriškas; lietsargis = skėtis; lygsvara = pusiausvyra; savistovus = savarankiškas; žingeidus = smalsus.

Prie vertinių skiriami ir nelietuviškos reikšmės pastovūs žodžių junginiai, kuriems yra adekvačių pakaitalų, pavyzdžiui:

Išvesti iš atsilikimo = sustiprinti, pagerinti padėtį

Matyti sapnus = sapnuoti

Nešti atsakomybę = atsakyti, būti atsakingam

Priimti žinion = susipažinti (su įsakymu); paisyti (taisyklių)

Save vesti = elgtis

Tačiau be konkretaus konteksto kartais negalima kategoriškai teigti, kad junginys tikrai nepriimtinas, pavyzdžiui: atlieka apsisukimą = apsisuka (technikoje), bet choreografijos kalboje vartoti atlieka apsisukimą visai įmanoma.

3.4. Semantizmai

Tai geri lietuviški žodžiai, vartojami nebūdingomis lietuvių kalbai reikšmėmis. Semantizmų pastaruoju metu labai daug. Semantizmus norminti sunku dėl kalbų kontaktų bei nepakankamos visuomenės kalbos kultūros. Be to, žodžių reikšmės taip pat keičiasi, ir reikšmių kitimo ribas nustatyti nelengva.

Vieni semantizmai yra reikšmės vertiniai iš kitų kalbų, pavyzdžiui: pilnai suprasti = visiškai, gerai suprasti; atidaryti butelį = atkimšti butelį. Kiti atsiranda vartojant žodžius ne

savo reikšme, gerai nesupratus žodžio tikrosios reikšmės, pavyzdžiui *abuojas*, t.y. piktas, dažnai vartojamas kaip abejingas.

Vieni semantizmai tokie, kurių taisomoji ir norminė reikšmė sudaro konkrečią priešpriešą, pavyzdžiui: *iššaukti* ligą = sukelti ligą; *daviniai* = duomenys. Kiti semantizmai vadinami universaliais, nes jie iš vartosenos stumia ne vieną, o keletą, net keliolika žodžių, pavyzdžiui *užsidėti* (ne *užsidedame*, o užsivelkame suknelę, palaidinę, palatą; užsimauname kelnės, kojines; apsiauname batus; užsirišame skarelę ir pan.)

Semantizmai atsiranda nekūrybiškai verčiant. Dažnai manoma, kad tiksliai išversta tik tada, kai išverstas kiekvienas žodis. Netikslią sąvoką lengvai pamatome, lygindami kelių kalbų pavadinimus, vartojamus kokiam nors reiškiniui įvardyti. Taip pat kaip *užsidėti* (tiesioginis vertimas iš rusų kalbos), žodis *nusiimti* taip pat stumia iš vartosenos nusirengimo veiksmui skirtus žodžius: nusivilkti, nusimauti, nusiauti, nusirišti, nusisėgti ir pan.

Dar galime rasti pavyzdžių, kai vietoj savo kalbos konkrečių žodžių tam tikroms situacijoms nusakyti vartojamos bendrosios sąvokos pagal kitų kalbų pavyzdį. Pavyzdžiui lietuviai:

Duoną, pyragą riekia, o ne *pjauna*
Butelį atkemša ir užkemša, o ne *atidaro, uždaro*
Kamuolį gaudo abiem rankom, o ne *dviem rankom*
Nušoka ant abiejų kojų, o ne *ant dviejų kojų*
Žmogus kuo nors tiki, įsitikinęs tvirtai, o ne *giliai*
Išsilavinimas turi būti geras, puikus, o ne *gilus*

4. ŽODŽIŲ DARYBOS KLAIDOS IR JŲ TAISYMAS

Pagal vidinę sandarą visi žodžiai skirstomi į paprastuosius ir išvestinius žodžius. Išvestiniai žodžiai daromi pagal griežtus darybos dėsnius. Norint taisyklingai kalbėti ir rašyti, tuos dėsnius reikia išmanyti.

Nauji žodžiai sudaromi su priešdėliais, priesagomis; galima sudurti du žodžius ir padaryti vieną su nauja galūne.

4.1. Priešdėlių vediniai

Priešdėlių lietuvių kalboje daug. Aptarsime tuos, kuriuos kalbininkai laiko svetimais, nereikalingais arba netinkamai vartojamais.

Daiktavardžių priešdėlių (*-ant*, *-apy*, *-at*, *-be*, *-į*, *-iš*, *-ne* ir t.t.) reikšmė apibrėžta – kiekvienu atveju sukuriamas daikto pavadinimas: *kaklas* = *apykaklė*, *langas* = *palangė*, *laisvė* = *belaisvis*. Paprastai, pridėjus priešdėlį, kinta ir žodžio galūnė, išskyrus tuos atvejus, kai priešdėliu virsta neiginys *ne-*: *nelaimė*, *neteisybė*, *negarbė*.

Kalbant apie daiktavardžių priešdėlius, kalbos kultūros problemų beveik nėra. Tik reikia atkreipti dėmesį į priešdėlį *-be*, kuris taisytinas žodžiuose *betvarkė* ir *bedarbystė*. Kalbininkai šiuos žodžius taiso ir vietoj jų siūlo vartoti: *bedarbystė* = nedarbas, *betvarkė* = netvarka.

Veiksmažodžiai turi šiuos priešdėlius: *ap-*, *at-*, *į-*, *iš-*, *nu-*, *pri-*, *su-*, *už-* ir kt. Daugelis kalbininkų svetimų lietuvių kalbai laiko priešdėlį *da-*, tačiau kai kas įrodinėja, kad šis priešdėlis yra senovinis baltų ir slavų kalbų palikimas. Iš tiesų, jis paplitęs visoje Lietuvoje, ir daug kam atrodo, kad savo reikšme nesutinka su priešdėliu *pri-*. Pavyzdžiui, pasakymai *dapilk į puodą*

vandens ir *pripilk į puodą vandens* atrodo nelygiaverčiai. Nepaisant šių aplinkybių, kalbininkai priešdėlio *da-* vartojimą taiso seniai ir nuosekliai.

Dažniausiai priešdėlis *da-* keistinas priešdėliu *pri-*:

Jums dar reikės *damokėti* = primokėti

Reikia *darašyti* = prirašyti išvadas

Rankos dreba, iki stalo *nedanešiu* = neprinešiu

Galima keisti ir kitais priešdėliais, pavyzdžiui: *dakarto* = apkarto, *dalaukti* = išlaukti, *dasiskambinti* = susiskambinti ir pan.

Kartais šio priešdėlio visai nereikia, o kartais reikia keisti visą pasakymą, pavyzdžiui: Aš *nedaleisiu* = neleisiu, kad taip atsitiktų. Ar jau *daėjo* = supratai? *Daleiskim* = Sakykim, kad jis to nežinojo. *Daleiskime* = Tarkime, kad $x=y$.

Kalbant apie kitus priešdėlius, labai aiškiai galima skirti normą ir nenormą.

Priešdėlis **ap(i)-** reiškia veiksmo kryptį, intensyvumą, veiksmo staigumą:

Apėjo aplink namus. Kiek apgydė ir namo paleido. Kai sužinos, tikrai apsidžiaugs.

Panagrinėkime **nenorminio** vartojimo pavyzdžių.

Dažnai priešdėlio visiškai nereikia, pavyzdžiui: Čia *apsvarstomi* = svarstomi klausimai. *Neapmokamos* = nemokamos atostogos. Pabrangs *apkūrenimas* = kūrenimas; *apšildymas* = šildymas.

Kartais reikalingas kitas priešdėlis arba kitas žodis bei posakis, pavyzdžiui:

Ar jau *apmokėjai* = sumokėjai, užmokėjai už butą?

Apsimokėjo = Susimokėjo, išsimokėjo visas skolas.

Dokumentus reikėjo *apiforminti* = įforminti anksčiau.

Visiems mums reikia *apsijungti* = susivienyti.

Priešdėlis **at(i)-** vartojamas atvykimo, atidalinimo, atsilyginimo reikšme ir pan.: *Svečių atvažiavo. Atlaužk ir man gabalėlį duonos. Už tą skolą jau atidirbau.*

Nenorma:

Kas mėnesį jie *atbudi* = išbudi daugybę valandų.

Buvo pagerbti žmonės, įstaigoje *atidirbė* = išdirbė daug metų.

Jūs savo sąsiuvinuose *atžymėsite* = pasižymėsite šiuos periodus.

Atėjusi = Parėjusi namo, ji dar turi daug darbo.

Reikia *atremontuoti* = suremontuoti visą namą.

Atjungtas = Nutrauktas telefono ryšys.

Priešdėlis **į-** vartojamas veiksmo krypties į vidų, veiksmo pradžios ar intensyvumo reikšme: *Įmesk į krosnį malkų. Namelio stogas įlinkęs.*

Nenorma:

Į salę *įleidžiami* = leidžiami ir mokiniai.

Susumavo užduočių *įvykdymo* = vykdymo rezultatus.

Kam *įdomaujiesi* = domiesi kuo nereikia?

Pasįdomauk = Pasidomėk, kiek tai kainuoja?

Priešdėlis **iš-** vartojamas krypties iš vidaus bei daugeliu kitų reikšmių: *Išėjau iš gimtųjų namų. Vėjas lapus išnešiojo. Kaip nors iškentėsime šią žiemą.*

Nenorma:

Reikia darbus *išplanuoti* = planuoti protingai.

Išgavimas=gavyba; *išplanavimas*=planavimas; *išrūšiuotojas* = rūšiuotojas.

Prašome organizuojamiems kursams *išskirti* = skirti, paskirti lėšų.

Jį *iškvietė* = pakvietė pas direktorių.

Prekės gautos laiku, bet dar *neišfasuotos* = nesufasuotos.
Mašinos detalės *išsidėvėjusios* = susidėvėjusios.
Susirgo ir dėl to *neišėjo* = neatėjo, nenuėjo, nėjo į darbą.
Nėra *išbaigtos* = tobulos gamybos technologijos.

Priešdėlio **pa-** norminis vartojimas: *Šuo palindo po stalu. Parašiau laišką. Pamigau ir nespėjau į traukinį. Saulė jau pašildo. Tokios naštos aš nepakelsiu.*

Nenorma:

Vyksime į *pasitobulinimo* = tobulinimosi kursus.
Gavau du *pakvietimus* = kvietimus į koncertą.
Man negerai *paskaičiavo* = apskaičiavo atlyginimą.
Ar nežinote, kada *pajungs* = prijungs mums elektrą?
Pasiuntėme = išsiuntėme jiems padėkos laišką.
Iš vaikų *pasisakymų* = kalbų aišku, kad jie vertina tėvų pagalbą.

Priešdėlis **pra-** vartojamas veiksmo krypties pro šalį ar kiaurai reikšme, tam tikro rezultato reikšme ir pan.: *Pravažiavau savo stotelę. Skaisčiai prašvito saulė.*

Nenorma:

Eisim *prabalsuoti* = balsuoti.
Pravažiuojimas = važiuojimas be bilieto.
Gražu žiūrėti, kaip ši žurnalistė *praveda* = veda vaikams skirtą laidą.
Praeiti = įeiti, išeiti, eiti draudžiama.
Prašom keleivius *praeiti* = paeiti į priekį.
Praėjimas = Perėjimas, perėja tuneliu.
Naujai atėjusius į darbą, reikia gerai *prakonsultuoti* = pakonsultuoti.
Sumanymų realizavimas *praeina* = turi tris etapus.
Pravažiuojamas, pravažiuojantis = nuolatinis, mėnesinis bilietas.
Pravesti patikrinimą = patikrinti; *pravesti konsultaciją* = pakonsultuoti.

Priešdėlio **pri-** norminis vartojimas: *Pririšo karvę prie kuolo. Prižadino iš miego. Pririnko pilną pintinę. Pritrūko kantrybės klausytis visokių nesąmonių.*

Nenorma:

Tai *priduoda* = teikia, duoda man naujų jėgų.
Ne visada ir ne visur *prisilaikoma* = laikomasi įstatymų.
Reikia *priimti priemones* = imtis priemonių.
Namą reikia *priduoti* = atiduoti iki metų pabaigos.
Tam valdyba *priduoda* = teikia, suteikia didelę reikšmę.
Priimti dėmesį, dėmėn = atsižvelgti, įsidėmėti, atkreipti dėmesį.
Priimti žiniai = įsidėmėti, paisyti, susipažinti.

Priešdėlio **už-** norminis vartojimas: *Užlindo už krosnies. Užtiesk staltiesę. Užsidarė durys, užgėso šviesa. Užtvėrė tvorą. Užgriežė armonika. Užkąsk, užvalgyk.*

Nenorma:

Šis rajonas bus *užstatomas* = statomas laisva kompozicija.
Naujo kvartalo *užstatytojas* = statytojas – uždaroji akcinė bendrovė.
Man patinka *užkepti* = kepti varškėčiai.
Didesnis yra *užslėptas* = slaptasis nedarbas.
Į poilsio namus netrukus *užvažiuoja* = atvažiuoja nauja pamaina.
Toks jau buvo architektų *užmanymas* = sumanymas.

Užvedamas = Prisukamas žaisliukas.

Viešnia tuojau *užvedė* = pradėjo kalbą.

4.2. Priesagų vediniai

Žodžiai daromi ir su priesagomis. Jų taip pat yra įvairių. Pavyzdžiui, daiktavardis turi virš 600 priesagų, kitos kalbos dalys – mažiau.

Aptarsime keletą aktualesnių kalbos kultūros dalykui priesagų.

Priesaga **–ėjas** paprastai lietuvių kalboje vartojama asmenų (veikėjų) pavadinimams daryti: *kirpėjas, siuvėjas, pardavėjas, rinkėjas, klausėjas, pirkėjas* ir kt. Lietuvių kalbai svetima, kai su šia priesaga imami daryti įrankių ar prietaisų pavadinimai. **Netinka** vartoti: *tepalo atskyrėjas* = skyriklis; *autopakrovėjas* = automatinis krautuvas, automobilių krautuvas, autokrautuvas; *įjungėjas, išjungėjas* = jungiklis; *krovinių pakėlėjas* = keltuvas. Kuriant daiktų pavadinimus, reikia pažinti patį daiktą. Be to, taikoma ir tokia norma: maži įrankiai vadinami žodžiais su priesagomis **–tukas, –iklis**: *degtukas, plaktukas, segtukas, krapštiklis (krapštukas)*, o didesni – su **–uvas**: *krautuvas, keltuvas*. Su priesaga **–ėjas** nedera sudarinėti ir skysčių bei kitokių chemikalų pavadinimų: *dėmių išėmėjas* = valiklis; *dažų skiedėjas, tirpintojas* = skiediklis, tirpiklis.

Priesaga **–tojas** taip pat rodo, kad tai yra asmuo, ir daiktų pavadinimams daryti **netinka**: Elektrinis oro *drėkintojas* = drėkintuvas; smėlio *maišytojas* = maišytuvas; betono *paskirstytojas* = skleistuvas; laidas *prailgintojas* = ilgintuvas, ilginamasis laidas; *ryškintojas* (fotografijoje) = ryškalas, mašinų *aušintojas* = aušalas ir kt.

Priesaga **–ietis** vartojama asmenims pagal jų gyvenamąją ar kilmės vietą pavadinti: *kėdainietis, kaunietis, vilnietis, europietis, amerikietis, kraštiečiai*. Yra toks lietuvių kalbos dėsnis, kad, darant asmenų pavadinimus iš valstybių, kraštų pavadinimų, turinčių priesagą **–ija**, ji išmetama ir pridamos galūnės **–as, –is**. Pavyzdžiui: *Lenkija – lenkas; Anglija – anglas; Airija – airis; Uzbekija – uzbekas; Kinija – kinas (tačiau pasakome ir kinietis); Australija – australas ir australietis*. Yra ir daugiau išimčių: *Armėnijos gyventoją vadiname armėnu, o Gruzijos – gruzinu (ne gruzu), Kolumbijos – kolumbiečiu, Nigerijos – nigeriečiu ir pan.*

Lietuvoje asmenims pagal gyvenamąją vietą pavadinti vartojamos priesagų **–ietis** ir **–iškis** vediniai: *Alytus – alytiškis; Varėna – varėniškis; Kretinga – kretingiškis; Palanga – palangiškis; Kaunas – kaunietis arba kauniškis; Vilnius – vilnietis arba vilniškis* ir t.t.

Su priesagomis **–imas** ir **–ymas** daromi daiktavardžiai iš veiksmažodžių: *bėgimas (bėgti), važiavimas (važiuoti), rašymas (rašyti), sakymas (sakyti)* ir t.t. Lietuvių kalbai būdingiau vartoti veiksmažodį negu veiksmažodinį daiktavardį; be to, vietoj šių priesagų vedinių renkamosi net kiti žodžiai, pavyzdžiui:

Visa tai paskatina žmogų *veikimui* = veikti.

Trūksta pinigų algų *išmokėjimui* = algoms išmokėti.

Atlikti patikrinimą = patikrinti; *atlikti stebėjimą* = stebėti.

Batų *taisymas* = taisykla; valiutos *keitimas* = keitykla.

Apkrovimas = apkrova, krūvis, detalių *aprašymai* = aprašai.

Ypač daug reikšmių turi priesaga **–inis**: *medinis stalas, auksinis žiedas, stiklinis indas, rožinė, vyšninė spalva, naktinė pamaina, sieninis laikrodis*. Sunkiausia suformuluoti taisyklę, kada būdvardį su priesaga **–inis** reikia keisti daiktavardžio kilmininku. Sinonimija su kilmininku gali būti norminė (pavyzdžiui, galima sakyti *auksinis žiedas* ir *aukso žiedas*), bet gali būti ir nenorminė (pavyzdžiui: *mechanikos laboratorija*, bet *mechaninis laikrodis*). Formuluojuama tokia **taisyklė**: Jeigu labiau pabrėžiamas tam tikrą ypatybę turintis daiktas (veikėjas ar objektas), vartojamas kilmininkas, o jeigu ypatybė – priesagos –inis būdvardis. Pagal pirmąją

taisyklės dalį sakysime: ne *aktorinis*, o aktorių meistriškumas; ne *metodinis*, o metodikos kabinetas; ne *stomatologinis*, o stomatologijos kabinetas. Pagal antrąją: *galinis* langas, *sieninis* kalendorius, *kišeninis* laikrodis.

4.3. Sudurtiniai žodžiai

Sudurtinių būna daiktavardžių, būdvardžių, įvardžių ir skaitvardžių (*garlaivis, rudauodegis, kažkas, dvidešimt*). Sudurtiniais šie žodžiai vadinami dėl to, kad jie sudurti iš dviejų dalių ir pritaikyta lietuvių kalbai būdinga galūnė.

Sudurtinių žodžių kamienas būna sudėtas iš dviejų savarankiškųjų žodžių dalių su jungiamuoju balsiu (*buk-a-galv-is*) arba be jo (*stal-ties-ė*); iš prielinksnio ir savarankiško žodžio dalies (*prieš pietus – priešpiečiai, be uodegos – beuodegis*).

Dažniausiai pasitaikantys sudurtinių žodžių darybos ypatumai:

Suduriant du žodžius, jeigu antrasis dėmuo yra daiktavardis, keičiama antrojo žodžio galūnė: vyriškajai giminei –*is*, moteriškajai –*ė*: ne *bendraautorius*, o *bendraautoris*, ne *kilovatvalanda*, o *kilovatvalandė*. Galūnė –*a* būdinga tiems žodžiams, kurių antrasis dėmuo yra veiksmažodis: *savivalda, kraštotyra, žiniasklaida*.

Jeigu iš suduriamų žodžių pirmasis dėmuo yra tarptautinio žodžio, o antrasis – lietuviško ar tarptautinio, labai dažnai tinkamesnis variantas yra ne sudurtinis žodis, o tų dviejų žodžių junginys: *elektroenergija* = elektros energija; *autodalys* = automobilių dalys; *elektroprekės* = elektros prekės; radiocentras = radijo centras. Tačiau yra žodžių, kurių vartojimo tradicija susiklosčiusi taip, kad jų negalima pakeisti dviem žodžiais, pavyzdžiui: *fotoaparatas, fotojuosta, mikropasaulis, makropasaulis, mikroekonomika*.

5. FORMŲ VARTOJIMO (MORFOLOGIJOS) KLAIDOS IR JŲ TAISYMAS

Morfologija – žodžių formų ir jų reikšmių mokslas.

Žodžių formų darybos priemonių kalba niekada nesiskolina, dėl to čia kyla mažiausiai norminimo problemų. Tačiau Lietuvoje yra daug tarmių, šnektų, kuriose tas pats žodis turi skirtingą formą. Kuriant bendrinę kalbą, iš kelių formos variantų reikia pasirinkti kurį nors vieną. Renkantis variantą, paprastai vadovaujamasi paplitimu. Tačiau tą nustatyti ne visada lengva, todėl žodynuose greta nurodomi du variantai. Pirmasis visada pateikiamas tas variantas, kuris būdingas tarmei, sudarančiai bendrinės kalbos pamatą: *atvejas (=atvejis), sandėlis (=sandėlys), sąsiuvinys (= sąsiuvinis)*.

5.1. Galūnės parinkimas

Bendrinė kalba siekia vienodumo ir stabilumo, renkasi vieną formą ir stengiasi įtvirtinti jos vartojimo tradicijas. Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į būdvardžių su galūne –*is* (*medinis, baltažiedis, žilagalvis, toliaregis*) vienaskaitos naudininką. Jeigu šie žodžiai vartojami kaip daiktavardžiai, jie ir linksniuojami kaip daiktavardžiai, pavyzdžiui: *Reikia tik nusilenkti šitam žilagalviui. Trumparegiui reikia kitokių akinių, negu toliaregiui.* Tačiau jeigu būdvardis vartojamas kaip derinamasis žodis, vienaskaitos naudininko galūnė bus kitokia: ne *geležiniui*, bet *geležiniam vilkui*; ne *mediniui*, bet *mediniam šaukštui*; ne *baltažiedžiui*, bet *baltažiedžiam dobilui*; ne *trumparegiui*, bet *trumparegiam žvilgsniui*.

Svetimi žodžiai, patekę į lietuvių kalbą, paprastai gauna galūnę ir yra kaitomi kaip lietuvių kalbos žodžiai: *radijas, kakava*. Dar yra žodžių ir be lietuviškų galūnių: *taksi, žiuri, tabu, foje, reziumė*. Šie žodžiai paprastai nelinksniojami, tik yra įprasminama jų giminė, pavyzdžiui: *juodas taksi, trumpa reziumė*.

5.2. Skaitvardžių galūnių parinkimas

Dviem variantais sakomas dauginių skaitvardžių galininkas: *dvejis metus ir dvejus metus*. Tvarkant kalbą, atsisakoma pirmojo varianto: *dvejis = dvejus, trejis = trejus*, ir analogiškai ne *ketveris, penkeris, šešeris, septyneris, aštuoneris, devynieris*, o *ketverius, penkerius, šešerius, septynerius, aštuonerius, devynierius metus*.

Kita skaitvardžių galūnių parinkimo problema būtų klausimas *Kelinto šiandien? Šiandien yra penkto rugpjūčio*. Toks posakis tarmėse yra labai senas reiškiny. Kadangi lietuvių kalboje *diena* yra moteriškosios giminės, tai reikia derinti klausimą bei atsakymą ir kalbėti taip: *Kelinta šiandien? Šiandien rugpjūčio šešta (šeštoji), sausio tryliktoji, vasario keturioliktoji*.

5.3. Giminės formų vartojimas

Kyla problemų vadinant žmones pagal profesiją. Oficialiuose dokumentuose reikalaujama vyriškosios pareigybių, laipsnių, vardų formos (profesorius, daktaras, docentas, prezidentas). Šis reiškiny dėsningas, nes gramatikos teorijoje vyriškoji giminė vartojama plačiau už moteriškos giminės formas. Tačiau lietuvių kalboje visais atvejais yra profesijų pavadinimų giminių poros: *direktorius – direktorė, mokytojas – mokytoja, ministras – ministrė, kapitonas – kapitonė ir kt.* Atitinkamai sakoma: *Anglų kalbos dėstytoja Vilma Varnaitė. Gamyklos direktorius Pranas Kurapka*.

Vyriškosios ar bevardės giminės forma vardininko ir galininko linksniuose? Dažniau vartojama bevardė forma: *Pikta toli eina, o gera tuoj pat užmirštama. Nauja negali atskirai egzistuoti nuo sena*.

5.4. Skaičiaus formų vartojimas

Daiktavardžiai, reiškiantys skaičiuoti galimus daiktus, gali būti vartojami vienaskaita ir daugiskaita. Reiškiantys negalimus skaičiuoti daiktus – gali turėti tik vienaskaitos arba tik daugiskaitos formą. Pavyzdžiui, tik vienaskaitos formą turės tokių medžiagų pavadinimai: *arbata, geležis, smėlis, vanduo, pienas*; kuopiniai daiktavardžiai, kurių vienaskaitos forma parodo visumą: *aristokratija, studentija, jaunuomenė, visuomenė*; abstrakcijų pavadinimai: *baimė, nuovargis, gerumas, apatija, nerimas*. Pastaruoju metu jausmams pavadinti nepagrįstai ėmė plisti daugiskaita:

Žmogus negali atsikratyti jį apnikusių baimių = apnikusios baimės.

Dabartinėje vartosenoje įvairuoja švenčių pavadinimų skaičius. Šventėms pavadinti geriau tikėtų vartoti daugiskaitos formas: *Joninės, Kalėdos, Velykos, Mokytojų (ne Mokytojo) diena*. Profesijoms, specialybėms pavadinti reikėtų vartoti vienaskaitą: *geologo, menininko, mokytojo profesija*.

Lietuvių kalboje yra daiktavardžių, kurie turi tik daugiskaitos formą. Tokius daiktus skaičiuojant, reikia vartoti dauginius skaitvardžius. Jų yra devyni: *vieneri (vienerios), dveji ... devyneri (devynerios); dvidešimt devyneri, šimtas dvidešimt devyneri ir t.t.*

Dveji marškiniai, (abeji marškiniai), ketverios rungtynės, trejos durys.

Kartais daroma klaidų, vartojant šiuos skaitvardžius juos su daugiskaitiniu daiktavardžiu *metai*. Sakyti reikia taip: *treji metai, dvidešimt septyneri metai* ir pan.

Mokiausi penkerius metus. Praėjo vieneri metai, du mėnesiai ir trys savaitės.

5.5. Įvardžiuotinių formų vartojimas

Pagrindinė įvardžiuotinės formos darybos paskirtis – pabrėžti, apibrėžti ir išskirti. Įvardžiuotiniai būdvardžiai labai tinka terminijai, kuriai būtinas apibrėžtumas ir skyrimas iš kitų dalykų tarpo: *lengvoji pramonė, sunkioji pramonė, kramtomoji guma, valgomoji druska, taupomoji kasa*. Įvardžiuotinės formos vartojamos individualizuojant daiktą ir išskiriant jį iš kitų daiktų: *Visi susirinko į didįjį kambarį*. Šią formą vartojame skaitvardinių švenčių pavadinimuose: *Vasario šešioliktoji, Kovo vienuoliktoji*. Įvardžiuotinę formą turi pareigybių, institucijų pavadinimai: *vyriausiasis redaktorius, Aukščiausiasis teismas, Uždaroji akcinė bendrovė*. Vartojame, kai kreipiamės į asmenį: *gerbiamasis, gerbiamoji*.

Veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių vartojimas.

Veikiamaisiais dalyviais pasakoma, kad veiksmą atlieka pats veikėjas: *dirbantis, dirbęs* žmogus. Neveikiamaisiais dalyviais veikėjas neįvardijamas; veiksmas atliekamas kieno nors iš šalies: *dirbama, padirbta* dėžutė. Dažniausiai daroma klaida ta, kad veikiamieji dalyviai vartojami vietoj neveikiamųjų: *sprogstančios* = sprogstamosios medžiagos; *raminantys* = raminamieji vaistai; *gydančios* = gydomosios žolės.

6. TAISYKLINGO SINTAKSINIŲ KONSTRUKCIJŲ VARTOJIMO REIKALAVIMAI

Sintaksė – žodžių junginių ir sakinių mokslas. Mažiausias sintaksės vienetas yra žodžių junginys; iš junginių sudaromi sakiniai, o sakiniai yra teksto sudedamoji dalis. Žodžių jungimo taisyklingumo reikia mokytis, nes čia daugiausia ir pridaroma klaidų. Jos atsiranda dėl kitų kalbų įtakos bei kitų priežasčių.

6.1. Linksnių vartojimo klaidos

6.1.1. Vardininkas. Vardininko klaidų daroma mažiausiai. Jis vartojamas sakinio subjektui (veikėjui, asmeniui ar daiktui) žymėti ir eina sakinio veiksmu:

Tomas įdėmiai stebėjo praeivius

Žemė visus maitina.

Padaroma ir klaidų:

Netinka neapibrėžtam daiktų kiekiui ar daikto daliai reikšti:

Nuo trankios muzikos įvyksta pokyčiai smegenyse = atsiranda smegenų pokyčių.

Pasitaiko įvairūs nesusipratimai = įvairių nesusipratimų.

Kilo ginčai = ginčų ir dėl jo elgesio.

Didelė **klaida**, jei vardininkas vartojamas kreipiniui reikšti:

Direktorius = Direktoriau, aš atnešiau prašymą.

Dėstytojas = Dėstytojau, pasirašykite įskaitą.

6.1.2. Kilmininkas. Kilmininko normos gana tvirtos. Jis sudaro kelių rūšių taisyklingus junginius. Pagrindinės kilmininko reikšmės yra dvi: pažyminio (nusakomasis kilmininkas) ir papildinio (objekto kilmininkas):

Ji dėvėjo baltos drobės suknelę.

Žmogui vien duonos nepakanka.

Netaisyklingas vartojimas:

Netinka reikšti asmenį ar daiktą, kuriam kas nors nutinka arba kuriam skiriamas veiksmas:

Nuėmė nuo jo galvos tvarstį = jam nuo galvos tvarstį.

Tarsi akmuo nusirito nuo mano krūtinės = man nuo krūtinės.

Klaida yra abstrakčiųjų daiktavardžių kilmininkas, turintis pažyminių, kai jis vartojamas su galininkiniais veiksmažodžiais:

Dabar didelės reikšmės = didelę reikšmę įgijo darbuotojų perkvalifikavimas.

Spektaklis padarė milžiniško įspūdžio = milžinišką įspūdį.

Stambi klaida, kai kilmininkas vartojamas mėnesio dienai nusakyti:

Penkto = Penktą liepos išvažiuoju į kelionę.

Kelinto = Kelintą važiuosime į ekskursiją?

Klaida yra ir kilmininkas, vartojamas kiekybei reikšti su aukštesniojo laipsnio prieveiksmais *daugiau, mažiau*:

Mažiau pusės = Mažiau kaip pusė norinčių važiuoti netilpo į autobusą.

Rašinyje yra daugiau penkių klaidų = daugiau kaip penkios klaidos.

Kartais **klaidingai** vartojamas veiksmo objektui reikšti:

Priėjome išvados = išvadą, prie išvados, kad patys turime pakeisti savo gyvenimo ritmą.

Visi greitai priėjome vieningos nuomonės = prie vienos nuomonės (prie vienodos, prie bendros, tą pačią nuomonę).

6.1.3. Naudininkas. Dažniausiai vartojamas su veiksmažodžiais, rečiau – su daiktavardžiais ir būdvardžiais.

Žmogus turi atsiduoti pareigai ir tėvynei.

Svarbi jo savybė – dėkingumas žmogui.

Aiškūs normų pažeidimai:

Klaidingai naudininku reiškiamas veiksmo objektas:

Atitinka šiandienos reikalavimams = reikalavimus.

Moko mus būti drąsiems = drąsius.

Paklausa vietiniams produktams = Vietinių produktų paklausa.

Nevartotinas apibūdinti daiktui, kai nereiškiama paskirtis:

Atlikta darbų 500 litų sumai = už 500 litų.

Nuostolis šimtams litų = Šimtų litų nuostolis.

Nevartotinas laiko ribai reikšti:

Koncerto pabaigai = pabaigoje skambės uvertiūra.

Prigulė pietiniam poguliui = pietų pogulio.

Nevartotinas tikslui reikšti:

Atostogoms = Atostogų išvažiavo į pajūrį.

Išvyko gastrolėms, vizitui = gastrolių, vizito, su vizitu.

Paskirčiai reikšti paplitęs naudininkas su kilmininku. Geriau vartoti naudininką su veiksmažodžiu:

Reikia mašinos baldų pervežimui = baldams pervežti.

Gamina plytas fabriko atstatymui = fabrikui atstatyti.

6.1.3. Galininkas. Vartojamas tik su veiksmažodžiais.

Pajutau didį džiaugsmą savo širdy.

Visą tą ir kitą dieną buvo šilta ir gera.

Dažniausios klaidos:

Kai vartojamas neapibrėžtam objektui reikšti, reikia taisyti dalies kilmininku:

Reikalinga sekretorė, mokanti užsienio kalbas = kalbų.

Atvyko atlikti praktika = praktikos.

Kai vartojamas objektui reikšti su neigiamu veiksmažodžiu:

Ir kas tik neskriaudžia tą mažą žmogelį = to mažo žmogelio.

Kodėl neužsisakei mūsų žurnalą = žurnalo?

Nevartotinas tiesioginiam objektui reikšti su veiksmažodžiais: *atstovauti, teisėjauti, balsuoti, sekti, imponuoti, diriguoti*:

Atstovauti įmonę = įmonei; teisėjauti rungtynes = rungtynėms; balsuoti darbotvarę = už darbotvarę; sekti gerus pavyzdžius = gerais pavyzdžiais; diriguoti orkestrą = orkestrui; imponuoti mane = man.

Nevartotinas su veiksmažodžiais tikslui, siekimui ar paskirčiai reikšti:

Nuėjo atsiimti dokumentus = dokumentų.

Turime tam tikrą fondą laikraščius = laikraščiams paremti.

Iš Amerikos atvyko profesorius skaityti paskaitas = paskaitų.

6.1.4. Įnagininkas. Vartojamas su veiksmažodžiais ir su vardažodžiais.

Dažnai lenktyniaujame gobšumu ir pavydu.

Atbėgo berniokėlis tamsiais susiraičiusiais plaukais.

Nevartotinas:

Reikšti objektui su pilnumą žyminčiais veiksmažodžiais:

Pripildyk puodą vandeniu = vandens.

Gatvės knibždėjo besidžiaugiančiais žmonėmis = Gatvėse knibždėjo besidžiaugiančių (džiūgaujančių) žmonių.

Netinka kokybės turiniui reikšti su būdvardžiais *turtingas, gausus, dosnus*:

Jis dosnus pažadais = pažadų, bet neskuba jų vykdyti.

Kraštas gausus miškais ir upėmis = Krašte gausu miškų ir upių.

Ar esi turtingas pinigais = pinigų; ar turi pinigų.

Nevartotinas su veiksmažodžio *būti* formomis nuolatinei nekintamai būsenai reikšti:

Laikraščio steigėju = steigėjas yra miesto savivaldybė.

Demokratijos pagrindu = pagrindas yra konstitucija.

Netinkamas būsenai reikšti vietoj kitų linksnių:

Vietoj vardininko: Studentų sąrašė jis buvo pirmuoju = pirmasis.

Vietoj kilmininko: Nei pinigai, nei turtai nepadarė jos laiminga = laimingos.

Vietoj naudininko: Kad gyvenimas pagerėtų, kiekvienam žmogui reikia būti sąžiningu = sąžiningam. Norint pasidaryti rudesniu = rudesniam, reikia ilgai gultėti saulėje.

Vietoj galininko: Tik tu gali mane padaryti laimingu = laimingą.

6.1.5. Vietininkas. Vietininkas vartojamas tik tų daiktavardžių, kuriais įvardijamas daiktas suvokiamas kaip veiksmo vieta (*kur? kame? – miške, kambaryje, puode, troboje*).

Daroma gana daug klaidų:

Nevartotinas būsenos patyrėjui reikšti:

Matau savyje daug neįgyvendintų galimybių = neįgyvendintų savo galimybių.

Vaikystėje būsimajame sportinike susiformavo = susiformavo būsimojo sportininko tvirtas charakteris.

Nevartotinas veiksmo ar būsenos reiškimosi sričiai paaiškinti:

Radau prieglobstį muzikoje = atsidėjau muzikai; pasinėriau į muziką.

Yra atostogose = atostogauja.

Klaidingai vartojamas daikto būviui, būsenai ar požymiui reikšti:

Daugelio dvarų pastatai apgailėtinoje būklėje = apgailėtini.

Bendroje sumoje = Iš viso turime pelno 10 000 Lt.

Viso = Iš viso išmokėta 10 000 Lt, tame skaičiuje = iš jų premijoms 1000.

Daikto būviui, būsenai ar požymiui nusakyti dažniausiai vartojami šie vietininkai: *apimtyje, atstume, aukštumoje, būklėje, formoje, galioje, normoje, nuotaikoje, nuotolyje, originale, stovyje, sumoje, tame tarpe, tame skaičiuje*. Visus juos būtina vienaip ar kitaip taisyti.

Neteiktinas ir būsenos priežastčiai reikšti:

Sausros išdavoje = Dėl sausros gavome prastesnį derlių.

Sporto poveikyje = Dėl sporto poveikio stiprėja žmogaus organizmas.

Sąryšyje su įstatymų pakeitimais = Dėl įstatymų pakeitimų reikia pertvarkyti muitinių darbą.

Klaidingai vartojamas veiksmo būdai ar laikui nusakyti:

Daugelyje atveju = Dažnai kaltiesiems pavyksta išsisukti.

Principe = Iš principo reikėtų keisti įstatymą dėl...

Pirmoje eilėje = Pirmiausia reikia skirti lėšų mokykloms.

Tikrumoje = Iš tikrųjų viskas buvo kitaip.

Paroda visumoje = apskritai pavyko.

Nevartojamas nusakant laiko tarpą:

Knyga turi būti parengta metų bėgyje = per metus.

Teismo sprendimas gali būti apskųstas dešimties dienų laikotarpyje = per dešimtį dienų.

Sąskaitas apmokėti privalu trijų dienų laikotarpyje = per tris dienas.

6.2. Prielinksnių vartojimo klaidos

Bendrinėje lietuvių kalboje prielinksniai vartojami tik su trimis linksniais: kilmininku, galininku ir įnagininku. Prielinksnių yra apie 80. Čia aptariami tie, kuriuos vartojant padaroma klaidų.

6.2.1. Prielinksnis ant vartojamas su kilmininko linksniu ir rodo vietą, veiksmo atlikimo būdą ar objektą, į kurį nukreiptas veiksmas:

Uždėk antspaudą ant šių dokumentų.

Jis apsivertė ant kito šono ir apsimetė miegas.

Vakar dėstytoja labai supyko ant studentų.

Šio prielinksnio klaidingo vartojimo atvejų labai daug; be to, juos sunku suklasifikuoti.

Čia paminėta keletas dažniau pasitaikančių **netaisyklingo vartojimo atvejų**.

Laiko reikšmė:

Ant rytojaus = Kitą dieną jis pasijuto sveikas.

Egzaminus atidėjo ant kitų metų = kitiems metams

Būdo reikšmė:

Jis dirba ant dviejų etatų = dviem etatais (turi du etatus).

Čekis buvo išrašytas ant šimto litų = Buvo išrašytas šimto litų čekis.

Paskirties reikšmė:

Jų visi pinigai buvo padėti ant knygutės = į knygutę (į sąskaitą, į banką).

Bulvių liko tik ant sėklos = tik sėklai.

Tikslo reikšmė:

Namo grįšiu tik ant pietų = pietums (pietų metu).

Pakvietė ant pabaigtuvių = pabaigtuvėms.

Priemonės reikšmė:

Mokosi groti ant pianino = pianinu.

Dirba ant traktoriaus = traktoriumi (su traktoriumi, dirba traktorininku).

6.2.2. Prielinksnis *prie* vartojamas su kilmininku ir reiškia artumą:

Prisiglausti prie sienos; gyventi prie (arti) girios; prie vaikų taip nekalbama.

Taisytinis šio prielinksnio konstrukcijos, vartojamos įvairioms sąlygoms reikšti:

Prie gerų sąlygų = geroje sąlygoje (geromis sąlygomis) lengva ir dirbti.

Paaiškink, prie kokių aplinkybių = kokiomis aplinkybėmis tai atsitiko.

Kartais nušalti galima ir prie nulinės temperatūros = esant nulinei temperatūrai.

Prie progos = Pasitaikius progai (gavę progą) aptarsime šiuos reikalus.

Teismas vyko prie uždary durų = uždaromis durimis (yra uždaras).

Prie ko čia aš, kodėl mane kaltini? = Kuo aš čia dėtas (kaltas)?

6.2.3. Prielinksnis *apie* vartojamas su galininko linksniu ir reiškia vietą, apytikrį laiką, apytikrį kiekį arba objektą, apie kurį kalbama:

Jie apibėgo apie namą jau tris kartus.

Ateik apie pietus, gal ką nors sugalvosim.

Įvairiai žmonės kalbėjo apie įvykį stadione

Nevartotinas:

Su veiksmažodžiais *liudyti, priminti, rodyti, skelbti, paminėti, pažymėti ir pan.*, kurie reikalauja tiesioginio papildinio:

Kodėl kasdien reikia priminti apie tavo pareigas? = tavo pareigas.

Supykęs jis apie viską = viską užmiršta.

Su kai kuriais sangražiniais veiksmažodžiais: *domėtis, rūpintis, skųstis, įsitikinti:*

Jis visai nesidomi apie kaimynų gyvenimą = kaimynų gyvenimu.

Ne vienas skundžiasi apie to darbuotojo elgesį = dėl to darbuotojo elgesio.

6.2.4. Prielinksnis *į* vartojamas su galininko linksniu ir reiškia erdvės santykius, t.y. kryptį į kur? (vidų, plotą, daiktą):

Sėdo į vežimą ir išvažiavo; Skubu į darbą; Į vakarą nusigiedrijo.

Dažniausias **netaisyklingo vartojimo** atvejis – kai šiuo prielinksniu su galininku reiškiamas laikas:

Kiek dabar uždirbi į mėnesį = per mėnesį.

Ataskaita rašoma du kartus į metus = per metus.

Vaistus reikia gerti tris kartus į dieną = per dieną.

Kitos klaidos: atsiliepti ne į ką, o kam; nurodyti ne į ką, o kam; įprasti ne į ką, o prie ko; daryti įtaką ne į ką, o kam ir t.t.:

Blogas paskaitų lankymas atsiliepia į pažangumą = pažangumui.

Triukšmas veikia į nervų sistemą = nervų sistemą.

Tai daro teigiamą poveikį į ekonomiką = ekonomikai.

Jis buvo įpratęs į lengvą gyvenimą = prie lengvo gyvenimo (lengvai gyventi).

6.2.5. Prielinksnis *pas* vartojamas su galininko linksniu ir reiškia buvimo vietą arba veiksmo kryptį:

Buto raktai pas kaimynus; Kas pas jus nauja? Rytoj važiuosiu pas tėvus.

Klaidingi vartojimo atvejai nesuklasifikuoti; daugiausia tai vertiniai, atėję iš rusų kalbos:

Pas mane tasyk pinigų nebuvo = Aš tasyk neturėjau pinigų.

Pas mane yra klausimas = Aš turiu klausimą (noriu paklausti).

*Pas mane nuolatinis = Aš turiu nuolatinį bilietą.
Pas jį nieko negausi = Iš jo nieko negausi
Klausk pas dėstytoją = Klausk dėstytojo
Jei neturi, pasiskolink pas draugą = iš draugo.
Pas studentus = Studentams dabar atostogos .
Ar viršininkas pas save? = Ar yra viršininkas?*

6.2.6. Prielinksnis su vartojamas su įnagininko linksniu. Bendriausioji reikšmė yra buvimas kartu, drauge:

Kas su gaidžiais keliai? Keliasi su saule. Eina su draugu. Gera su tavim.

Taisyčių yra įvairių, nevienodai pagrįstų ir nekategoriškų. Pavyzdžiui, J.Jablonskis yra teisus – sveikinti su kuo: *Pasveikino su Naujaisiais metais = Pasveikino Naujųjų metų progą.* Dažnai kyla klausimas, kaip pasirašyti laišką? *Jus gerbiantis Jurgis Jurginis* ar *Su pagarba Jurgis Jurginis*. Šie pasakymai kategoriškai netaisomi.

Reikia taisyti tokius pasakymus:

Dirba tik trys žmonės su aukštuoju išsilavinimu = turintys aukštąjį išsilavinimą (baigę aukštąsias mokyklas).

Reikia baigti su tais ginčais = tuos ginčus.

Dabar visai blogai su pinigais = labai trūksta pinigų (neužtenka pinigų).

Buvo daug rūpesčių su transportu = dėl transporto (transporto rūpesčių).

Su laiku = Laikui bėgant (ilgainiui) viskas susitvarkys.

6.2.7. Prielinksnis už vartojamas su kilmininko ir galininko linksniais. Su kilmininku jis dažniausiai reiškia vietą:

Už lango auga vijokliai; Pasislėpė už namo; Už penkių žingsnių sėdėjo žmogus.

Su galininku šis prielinksnis turi atpildo, atlyginimo reikšmę:

Už vieną muštą dešimt nemuštų duoda. Dabar aš už tave padirbėsiu.

Pasitaiko **netaisyklingų** priežastį reiškiančių konstrukcijų bei įvairių vertinių:

Džiaugiuosi už jus abu = dėl jūsų abiejų.

Parašiau kontrolinius darbus už visą semestrą = viso semestro kontrolinius darbus.

Lapę jis palaikė už šunį = šunimi.

Šis rezoliucijos projektas priimtas už pagrindą = pagrindu.

Nelaikyk tai už gryną pinigą = gryna tiesa (tikra tiesa).

Už pirmą ketvirtį = Pirmą ketvirtį gavom nemaža pelno.

Pajamų planas už metus = per metus (metinis planas) visiškai įvykdytas.

Gaisras padarė nuostolių už 10 000 Lt = padarė 10 000 Lt nuostolių.

7. SPECIFINĖS KANCELIARINĖS KALBOS KLAIDOS, JŲ TAISYMAS

Kanceliarinė kalba yra bendrinės kalbos atmaina, turinti tam tikrų savo ypatybių. Jai privalomi bendrieji norminės kalbos reikalavimai. Bet kaip bendrinės kalbos speciali atmaina, ji turi savitų raiškos būdų, pagal kuriuos skiriasi nuo kitų sričių kalbos.

Tos sritys, kuriose kanceliarinė kalba vartojama, pavyzdžiui, raštvedyba, valdymo dokumentai turi savo ypatybių ar poreikių, į kuriuos kalba privalo atsižvelgti. Dokumentuose vartojamos ne tik apibrėžtos sąvokos ir terminai, bet ir standartiniai posakiai; standartizuojamos net ištisos teksto dalys.

Šiuolaikinei kanceliarinei lietuvių kalbai kurti sąlygos susidarė tik paskelbus Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Tarpukario Lietuvos valstybės dokumentai jau buvo parašyti gražia, lengvai suprantama kalba.

Lietuvių kanceliarinės kalbos raidą sutrikdė 1940 metais prasidėjusi okupacija, ir tik atkūrus nepriklausomybę iš pagrindų pasikeitė kanceliarinės kalbos vartojimo sąlygos. Pagerėjo įstatymų ir kitų valstybės dokumentų stilius. Šiuo metu daugiausia rūpesčių kelia kasdieninė kanceliarinė kalba, t.y. įstaigų, organizacijų raštai, kiti dokumentai. Norėdami išvengti klaidų, dalykinių dokumentų rengėjai turėtų remtis bendraisiais norminamaisiais veikalais – žodynais, kalbos praktikos patarimais. Kanceliarinės kalbos patarimų yra ir raštvedybos instrukcijose bei tos srities dalykus aiškinančiuose mokymo ir praktiniuose leidiniuose. Reikalingas visuomenei pasirodė esąs leidinys „Kanceliarinės kalbos patarimai“, kurio naujusias leidimas išleistas 2000 metais. Šiame konspekte aiškinamos dalykinio stiliaus kalbai būdingos žodžių trumpinimo, didžiųjų raidžių rašymo ir kitos taisyklės. Pateiktas kanceliarinėje kalboje dažniau vartojamų taisytinių ir taisyklingų posakių sąrašas.

7.1. Didžiųjų raidžių rašymas įvairių institucijų pavadinimuose

Organizacijų pavadinimų, susidedančių iš dviejų ar daugiau bendrinės reikšmės žodžių, tik pirmasis žodis rašomas didžiąja raide: *Socialinio draudimo fondas, Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga, Taupomasis bankas, Tarptautinis valiutos fondas*.

Kai oficialus organizacijos pavadinimas, susidedantis iš dviejų ar daugiau žodžių, prasideda geografiniu (valstybės, miesto) ar žymaus asmens vardu, žodis, einantis po tikrinio vardo ir kiti pavadinimo bendriniai žodžiai rašomi mažosiomis raidėmis: *Vilniaus kooperacijos kolegija, Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Akcinė bendrovė Vilniaus autobusų stotis, Jankausko veterinarijos vaistinė*.

Organizacijų simboliniai vardai rašomi su kabutėmis (pirmosios – apačioje, antrosios – viršuje). Jei simbolinis vardas parašytas kitu šriftu, kabučių dėti nereikia: *Uždaroji akcinė bendrovė „Medis“, Uždaroji akcinė bendrovė Medis, Akcinė bendrovė „Vilniaus zunda“, Akcinė bendrovė VILNIAUS ZUNDA*.

Organizacijos pavadinime esantis kitas oficialus pavadinimas (struktūrinio padalinio pavadinimas) pradedamas didžiąja raide: *Vilniaus kooperacijos kolegijos Neakivaizdinių studijų skyrius, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra, Lietuvos vartotojų kooperatyvų sąjungos Personalo ir vadybos skyrius*.

Aukščiausųjų valstybinės valdžios institucijų pavadinimų visi žodžiai rašomi didžiosiomis raidėmis: *Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*.

Didžiosiomis raidėmis rašomi ir aukščiausųjų tarptautinių organizacijų pavadinimų visi žodžiai: *Jungtinės Tautos, Baltijos Asamblėja, Didžiosios Britanijos Lordų Rūmai, Europos Sąjunga, Europos Ministrų Taryba, Šiaurės Taryba*.

Dokumentų pavadinimai, susidedantys iš dviejų ar daugiau žodžių, rašomi pagal tas pačias taisykles kaip ir organizacijų pavadinimai: *Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, Baltijos tautų teisių deklaracija, Valstybinis pensijų įstatymas, Valstybinės kalbos įstatymas, Žmogaus teisių deklaracija*.

Ypatingos reikšmės dokumentų visi pavadinimo žodžiai rašomi didžiosiomis raidėmis: *Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Nepriklausomybės Aktas, Lietuvos Statutas, Helsinkio Baigiamasis Aktas*.

Aukščiausių apdovanojimų, svarbių istorinių įvykių, švenčių pavadinimai, susidedantys iš vieno žodžio, rašomi didžiąja raide, o iš kelių – pagal organizacijų pavadinimų rašymo taisykles: *Renesansas, Vėlinės, Vasario 16-oji (šešioliktoji), Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinas, Vyčio kryžiaus ordinas, Lietuvos nacionalinė premija, Pirmasis pasaulinis karas, Žalgirio mūšis.*

7.2. Dokumentuose dažniausiai vartojamos santrumpos

Santrumpos būna dvejopos.

Vienos jų vadinamos **abreviatūromis**. Jos sudaromos iš pavadinimo žodžių pirmųjų raidžių: *VKK (Vilniaus kooperacijos kolegija), PVM (pridėtinės vertės mokestis)*. Abreviatūros sudaromos ir iš žodžių didesnių pradinių dalių ar skiemens: *SoDra (arba Sodra), Vilsat ir pan.* Norint dokumentuose vartoti trumpinius, būtina prieš tai nurodyti visą pavadinimą, pavyzdžiui: Socialinio draudimo fondo valdyba (SoDra), Lietuvos archyvų departamentas (LAD).

Antroji santrumpų grupė – dažnai vartojamų žodžių ar žodžių grupių paprasti **grafiniai sutrumpinimai**: *g. – gatvė, bt. – butas, prof. – profesorius ir t.t.*

Kanceliarinėje kalboje vartojamas santrumpas galima sugrupuoti taip:

Pašto santrumpos: *paštas – p., gatvė – g., alėja – al., aikštė – a., prospektas – pr., rajonas – r., kaimas – k., miestelis – mstl., miestas – mst., savivaldybė – sav., apskritis – aps.*

Ilgio, ploto, tūrio, svorio ir kitų **matų santrumpos** įprastos ir žinomos: *km m cm t kg*. Reikia prisiminti, kad tarptautinės santrumpos rašomos be taško, lietuviškos – su taškais, pavyzdžiui: *valanda – h (tarpt.), valanda – val. (liet.); sekundė – s arba sek.* Pinigų vienetų lietuviškosios santrumpos rašomos be taškų: *litas – Lt centas – ct*

Dviejų žodžių santrumpose kiekvienas žodis trumpinamas skyrium ir dedamas taškas, pavyzdžiui: *mokslo metai – m.m. šių metų – š.m. tai yra – t.y. ir taip toliau – ir t.t.* Dažniausiai daroma klaidų, kai dvižodės santrumpos parašomos su pasvirusiu brūkšniu, pavyzdžiui: *A/s* – turi būti: *atsiskaitomoji sąskaita, atsisk. sąsk., a.s.*; *B/k* – turi būti: *banko kodas, banko k., b.k.* Paralelių dalykų santrumpos gali būti žymimos pasvirusiu brūkšniu, pavyzdžiui: *telefonas ir faksas = tel./ faks.*

7.3. Kanceliarinės kalbos terminai ir posakiai

Dokumentai perduoti pagal aktą = Dokumentai perduoti aktu.

Nutarimas įformintas pagal protokolą = Nutarimas įformintas protokolu.

Dokumentai spausdinami ant blankų = Dokumentai spausdinami blankuose.

Dirba ant dviejų etatų = Dirba dviem etatais (Turi du etatus).

Gavo prekių ant šimto litų = Gavo prekių už šimtą litų.

Aktai apiforminami pagal reikalavimus = Aktai įforminami pagal reikalavimus.

Leido apmokamų atostogų. Leido mokamų atostogų.

Bendrovė direktoriaus asmenyje pasirašė sutartį = Bendrovė atstovaujama direktoriaus pasirašė sutartį.

Komisija atžymi, kad padaryta nemažai.

Nuo kovo 1 d. bus daroma darbuotojų atestacija = Nuo kovo 1 d. darbuotojai bus atestuojami (prasidės darbuotojų atestavimas).

Nutarimas neatitinka įstatymams = Nutarimas neatitinka įstatymų.

Direktorius yra atostogose = Direktorius atostogauja.
 Suteikti atostogas nuo liepos 1 dienos = Leisti atostogų nuo liepos 1 dienos.
 Teks atsakyti prieš įstatymą = Teks atsakyti pagal įstatymą.
 Buhalteris neša materialinę atsakomybę = Buhalteris materialiai atsakingas.
 Direktorius atstovauja įmonei = atstovauja įmonei.
 Susirinkimas praėjo aukštame lygyje = Susirinkimas pavyko (buvo geras).
 Teismas uždėjo 100 Lt baudą = Teismas skyrė 100 Lt baudą.
 Darbas turi būti atliktas šių metų bėgyje (eigoje) = Darbas turi būti atliktas per šiuos metus.
Dalykas tame, kad jau per vėlu = Dalykas tas, kad jau per vėlu.
 Susirinkime kalbėjo daug dirbančiųjų = susirinkime kalbėjo daug darbuotojų.
 Posėdžio pirmininkaujantis skelbia pertrauką = Posėdžio pirmininkas skelbia pertrauką.
 Jis pasiliuosavo iš darbo = Jis išėjo iš darbo.
Pervesti į kitą darbą = Perkelti į kitą darbą.
 Gyventojai daugumoje pritaria įstatymui = Dauguma gyventojų pritaria įstatymui.
 Dirba inžinieriaus pareigose = Dirba inžinieriumi (Eina inžinieriaus pareigas).
 Direktorius gamybai = Gamybos direktorius.
Eilėje gamyklų mažinamas darbuotojų skaičius = Kai kuriose gamylose mažinamas darbuotojų skaičius.
Pirmoje eilėje sudarykite sąrašus = Pirmiausia sudarykite sąrašus.
Eilinės atostogos = Kasmetinės atostogos.
Tokiose sąlygose sunku dirbti = Tokiomis sąlygomis sunku dirbti.
 Susirinkimo eiga užfiksuota protokole = Susirinkimo eiga užfiksuota protokolu.
 Įstatymas tebėra galiojantis = Įstatymas tebegalioja.
Abejones kelia įstatymo aiškinimas = Abejonių kelia įstatymo aiškinimas.
Remiantis, komisija nutarė = Remdamasi, komisija nutarė.
 Remdamasis išdėstytu, siūlau = Remdamasis tuo, kas išdėstyta, siūlau
Sustatytas budėjimo grafikas = Sudarytas budėjimo grafikas.
 Komisija nurodė į padarytas klaidas = Komisija nurodė padarytas klaidas.
 Šių darbų dar neįjungė į planą = Šių darbų dar neįrašė į planą.
 Siūlau šį projektą imti už pagrindą = Siūlau šį projektą laikyti pagrindu.
 Svarstymo metu įnešta pasiūlymų = Svarstymo metu pateikta pasiūlymų.
 Komisija užbaiginėja tikrinimą = komisija baigia tikrinti.
 Pareigūnas veikia sutinkamai su instrukcija = Pareigūnas vadovaujasi instrukcija.
 Tarnybiniam naudojimui = Naudotis tarnyboje.
 Jis moka teisingai planuoti savo darbą = Jis moka tinkamai planuoti savo darbą.
 Tikslu sutaupyti lėšų, teko atleisti darbuotojų = Siekiant sutaupyti lėšų, teko atleisti darbuotojų.
 Informavimo tikslu siunčiame Jums planą = Norėdami informuoti siunčiame Jums planą.
 Užimamos pareigos = Einamosios pareigos.
 Veda raštvedybą, apskaitą = Tvarko raštvedybą, apskaitą.
 Komisija darbą pradėjo naujoje sudėtyje = Darbą pradėjo naujos sudėties komisija.
 Surinkta virš tūkstančio parašų = Surinkta daugiau kaip tūkstantis parašų.
 Vadovas užvizardo dokumentą = Vadovas vizavė dokumentą.
 Siunčiame raštą Jūsų žiniai = Siunčiame raštą Jums susipažinti.
 Jis gerai žino savo darbą = Jis gerai išmano savo darbą.
 Sekretorei būtina žinoti anglų kalbą = Sekretorei būtina mokėti anglų kalbą.

8. KALBOS ETIKETAS

Kalbos etiketas susijęs su bendrąja elgesio kultūra. Žodis „*etiketas*“ *etiquette* yra kilęs iš prancūzų kalbos ir reiškė formalią ceremonijų tvarką. Tačiau jaučiame, kad etiketas nėra tik elgesio išorės dalykas. Tiksliau etiketą apibūdina filosofai (pvz., K.Stoškus). Teigiama, kad etiketas yra žmogaus dvasinės kultūros atributas, tam tikra tautos savitumo išraiška. O tautos savitumas pirmiausia pasireiškia jos kalboje, kalbos etikete. Iš tikrųjų apie žmogaus elgesio kultūrą pirmiausia sprendžiame iš jo kalbos.

Kiekvienos tautos kalbos etiketui būdingas savitas, nacionalinis stilius. Kalbos etiketo savitumą parodo ne tik pati kalba, bet ir mimika, gestai, laikysena. Jie tarsi papildo tai, kas išreiškiama žodžiais. Pavyzdžiui, kinams išplėstos akys ir pakelti antakiai reišk ne abejonę ar nuostabą, o nepasitenkinimą ir pasipiktinimą. Jei italas pokalbio metu ims glostyti smakrą, reišk: baik pliaukšti niekus, jau barzda dygsta.

Daugiausiai bendravimo ir kalbos etiketo panašumų turi tautos, gyvenančios bendroje kultūrinėje erdvėje: krikščioniškosios tautos, musulmoniškosios tautos ir pan. Kalbos etiketo skirtumus bei panašumus galima matyti lyginant pasisveikinimo žodžius, kurie neretai atspindi magiškujų ritualinių žodžių formuluotes. Pavyzdžiui, krikščioniškujų Europos šalių gyventojai pasisveikindami tarsi linki sėkmės ir gerovės pašnekovui. Mes taip pat sakome *Labą dieną*. Kai kurie Afrikos tautų gyventojai sveikindamiesi praneša: *Aš tavo matau*. Mongolai teiraujasi, *ar sveiki naminiai gyvuliai* ir pan.

Pasakomos minties turinys gali būti toks pats, bet žodžiai sudėlioti kita tvarka. Lietuviams būdinga prašymą ar pageidavimą reikšti, pradedant mandagumo žodžiais: *Prašom pasakyti, kelinta dabar valanda? Prašyčiau truputėlį patraukti krepšį*. Rusų kalbos etiketas šiuo atveju kitoks – pirmiausia sakomas veiksmas, po to mandagumo žodis: *skažite požaluista*. Tokia pat žodžių vokiečių ir anglų kalboje. Lietuviai sunkiai beatsilaiko rusų kalbos įtakai ir dažnai pasako: *sakykite, prašau*.

Kiekviena kalba turi ne tik savitą kalbos etiketo turinį, bet ir savitą jo raišką. Paisydami šių abiejų aspektų, gerbsime ir pašnekovą ir gimtąją kalbą. Pavyzdžiui, rusams atrodo įžeidu, kai į pašnekovą kreipiamasi tik vardu ir pavarde; jiems įprastesnė vardo ir tėvavardžio konstrukcija. Mums atrodo keista, kai į mus kreipiasi vardu ir tėvavardžiu.

8.1. Pokalbis

Pokalbio sėkmę lemia jo dalyvių socialinė padėtis, amžius, dalyvių pažinties laipsnis. Ypač svarbi pokalbio pradžia – kokį aš turėčiau pasakyti pirmąjį sakinį. Nesėkmingą pokalbio baigtį lemia ir išankstinis nusistatymas priešgyniauti – dar nepasakoma mintis, o galvoje jau suformuluojamas negatyvus atsakymas.

Reikšmingos subjektyvios pokalbio sąlygos: pokalbio laikas, dalyvių nuotaika. Pavyzdžiui, vienaip kalbinamas žmogus po ligos, nelaimės, kitaip – patyręs sėkmę, džiaugsmą. Turime mokėti paguodos, užuojautos, pagyrimo ar pasidžiaugimo žodžių. Pokalbio laikas ypač aktualus, kai mes nematome pašnekovo, t.y. kalbamės telefonu. Gal mes atitraukėme pašnekovą nuo skubaus ar svarbaus darbo, gal jis turi svečių, gal stebėjo svarbią televizijos laidą (krepšinio varžybas). Reikia žinoti, kaip pasitikslinti, ar netrukdam pašnekovo, kaip pasakyti, kad pokalbį turi nutraukti ir pan.

Svarbus ir klausimas kiek kalbėti. Šis klausimas skatina vertinti save: ar netrukdam pašnekovo, ar jam pokalbis iš tiesų įdomus, ar nesi įkyrus. Pokalbis telefonu reikalauja ir kitų

igūdžių – kaip trumpai ir aiškiai pranešti žinią, kaip elgtis, jei surinkai ne tą numerį arba atsiliepė ne tas asmuo. Kalbos etiketas reikalauja tausoti pašnekovo laiką.

8.2. Sveikinimo žodžiai, atsisveikinimas, linkėjimai

Beveik kiekvienas pokalbis prasideda pasisveikinimu. Pasisveikinimo formų daug. Dažniausiai girdimos: *Labas rytas, labą rytą, dieną vakarą* – abi formos geros ir taisyklingos. Žmogui tarsi duodame gero linkintį žodį. Siūlyta sveikinimuose vartoti būdvardį geras: *gerą dieną, gerą rytą, vakarą*, tačiau manoma, kad kalbininkų persistengta. Be to, ir šnekamojoje kalboje toks sveikinimasis retai tegirdimas. Palyginti dažnai vartojami sveikinimo žodžiai *sveikas, sveiki*. Kartais pridedama *sveikas drūtas*. Iš toliau atkeliavę svečiai sveikinami *sveiki* atvykę. Sveikinimą galima išreikšti ir veiksmažodžiu *sveikinu* arba *sveikiname*.

Tinkamų sveikinimo žodžių nemažai, tik reikia susigaudyti, kur, kada ir kaip juos vartoti.

Pasisveikinimas *labas rytas, -diena, -vakaras* pagal dienos laiką tinka beveik visur ir beveik visada. Jais sveikiname vyresnius už save asmenis, viršininkus, dėstytojus. Tokiu pasisveikinimu paprastai pradedame pasikalbėjimą telefonu. Yra ir situacijų, kai pasisveikinimo žodžių nevartojame, pvz., kreipdamiesi skubios pagalbos – skambindami greitajai pagalbai, gaisrinei. Negaišdami ir negaišindami laiko iš karto turime pradėti apie reikalą. Kartais sveikinamės be žodžių – teatre, kino salėse, gedulo namuose – galvos linktelėjimu. Kai gatvėje ar viešojo vietoje pasirodome su draugu, turim tyliai sveikinti visus tuos, kuriuos draugas sveikina ir atsakyti į sveikinimus visų tų, kurie mūsų draugą sveikina. Įėjus į parduotuvę, jei daug žmonių – nesisveikiname. Bet būna aplinkybių, kad nepasisveikinti tiesiog nepatogu.

Trumpąja forma *labas* ar žodžiu *sveikas*, žodžių junginiais *sveikas gyvas, sveikas drūtas* sveikiname bičiulius, draugus, brolius, seseris. Familiarų atspalvį turi ir *labas rytelis, laba dienele, labas vakarėlis*.

Pasitaiko išgirsti netikusį sveikinimo žodžių, pavyzdžiui, *pagarba*. Sveikintis tokiu žodžiu lietuvių kalbai nebūdinga.

Kam pagal mandagumo papročius pirmam tarti sveikinimosi žodžius? Bendra taisyklė tokia: jaunesnis ar žemesnio rango pirmas sveikina vyresnį ar aukštesnio rango žmogų. Tikrai moterys čia turi privilegijų. Jas paprastai pirmi sveikina vyrai, net įstaigų viršininkai – valdines.

Sveikinimosi pirmumą kartais lemia aplinkybės: pirmas sveikinas tas, kas įeina į vidų; laiptais lipantis aukštyrų kaimynas sveikina išeinančius; iš ryto vėliau atsikėlęs sveikina anksčiau atsikėlusius.

Paprastai sveikinamės tik su pažįstamais, tačiau kaimuose senu papročiu sveikinami ir nepažįstami žmonės.

Šiek tiek apie sveikinimus įvairiomis progomis: *Sveikiname sulaukusius auksinių vestuvių* (vartojamos veiksmažodinės formos). Šnekamojoje kalboje plinta sveikinimai su prielinksniu *su*: *Sveikinu su Naujaisiais metais, -su garbingu jubiliejumi*. Nors prielinksnis su peikiamas, tačiau leidžiama vartoti. Tik nederėtų sveikinti per daug lakoniškai: *Su diplomu, su pasisekimu, su apdovanojimu*. Nebent tik gerus draugus ir šeimos narius, ir tai tik žodžiu, bet ne raštu. Geriau tiktų galininkas: *Sveikinu gimimo dieną*. Arba: *Sveikinu gimtadienio proga, Sveikinu švenčiantį garbingą jubiliejų*.

Bet kuris pokalbis baigiasi atsisveikinimu. Nepriklausomos Lietuvos metais įprastas atsisveikinimo žodis buvo *sudiev*. Vėliau šis žodis buvo pamirštas – atsisveikindavo žodžiais *viso gero arba iki pasimatymo*. Vietoj viso gero geriau būtų sakyti *viso labo* (plg. *Labas rytas*). Tinka ir *iki pasimatymo* arba *iki pasimatant*. Veiksmažodiniai daiktavardžiai (*iki pasimatymo*) stingdo, sunkina kalbą. Panašūs atsisveikinimo žodžiai: *iki susitikimo, iki greito susitikimo, iki vakaro, iki rytojaus*.

Atsisveikindami oficialesnėje aplinkoje sakome: *Dėkui už priėmimą, leiskite atsisveikinti. Nuoširdžiai dėkoju už malonų vakarą ir jau norėčiau atsisveikinti.* Pasiliekančiesiems reikia atsakyti: *Dėkui kad atėjote, sėkmės jums. Malonu buvo pabendrauti, vėl užsukite.*

Draugiški atsisveikinimai gali būti: *tuo tarpu arba šiuo tarpu, iki, viso, kol kas, likite sveiki.* (Nederėtų sakyti: *Bai! Čiau! Poka!*) Atsisveikinimą *lik sveikas (likite sveiki)* retai kada begirdime. Kalbininkai siūlo jį atgaivinti arba ir šiek tiek pakeisti: *gyvenkim sveiki, būkim sveiki ar darbuokimės sveiki.* Taip tiktų atsisveikinti draugams, bendradarbiams.

Vakare, prieš naktį atsisveikinimas *labos nakties, labanaktis* ar trumpesnė jo forma *labanakt* tinka visais atvejais.

Tardami atsisveikinimo žodžius, kartu išreiškiame ir **linkėjimus**. Žodžiu *sudiev* linkime dievo globos, žodžiais *lik sveikas* – sveikatos, *viso gero, viso labo* – yra pasisiekimo linkėjimai, vakaro atsisveikinimas *labanakt* – linkėjimas, kad ši naktis būtų laba, t.y. gera.

Linkėjimų sakome ir šiaip atsisveikindami. Išvažiuojantiems sakome: *Laimingos kelionės!* (Tik ne - laimingo kelio). Valgykloje pirmiau pavalgę, stalo kaimynams linkime: *skaniai baigti!* Netinka sakyti: *Skanaus apetito!* Arba tiesiog: *skanaus!* Juk apetito neparagausi. Palinkėjimus dažniausiai reiškiamo kilmininko linksniu: *gero vakaro, malonių įspūdžių, gero apetito, skanių pietų.*

Į linkėjimus atsakome. Pirma tariame padėkos žodį: *ačiū, dėkui, labai ačiū, dėkoju.* Dar pridėdame kokį sakinuką: *Ačiū už linkėjimus. Ir jums to paties linkiu. Gera kad taip ir būtų. Tikiuos, kad taip ir bus!*

8.3. Supažindinimas, susipažinimas

Susipažinimas gali būti natūralus ir formalus. Natūraliai susipažįstame su žmonėmis kai susidaro aplinkybės dažnai bendrauti, pvz., parduotuvėje ar pan. Natūrali pažintis užsimezga savaime.

Kartais formalus pokalbis vyksta tarp lig šiol nepažįstamų žmonių, dėl to iškyla būtinybė susipažinti. Viešoje vietoje dažnai supažindina kitas žmogus -- tada, kai kas nors prašo būti supažindinamas arba kai to reikalauja pati situacija.

Supažindinime dalyvauja trys asmenys: du nepažįstamieji ir tarpininkas. Jei esate tarpininkas, turite atminti, kad supažindindami atsižvelgiate į lytį, amžių, žmogaus padėtį visuomenėje. Dera pristatyti vyriškį moteriai, jaunesnį – vyresniam, pavaldinį viršininkui ir pan.

Supažindami pasakome vardą, pavardę, kai reikia pareigas ar giminystės ryšį. Kai santykiai dalykiški, supažindinama oficialiau, kai bičiuliški – šilčiau, familiariau: *Prašom susipažinti, čia inžinierius Jonas Petraitis Būkit pažįstami.* Po to panašiai pristatome ir antrąjį žmogų. *Čia Antanas, su kuriuo mes lankėme kursas.*

Supažindinat nebūtinai kartoti tradicinę formulę: *prašom susipažinti.* Galima ir kitaip pradėti: *Jūs, rodos, nepažįstami. Mano brolis Mykolas, o čia mūsų įstaigos buhalterė Bučienė.*

Jeigu supažindinantis asmuo nepasako pristatomųjų asmenų pavardžių, paduodant ranką, reikia jiems patiems pasisakyti. Pavardės turi būti sakomos aiškiai. Jei nenugirdote pavardės, galima nesivaržant paprašyti pakartoti: *Atsiprašau, neišgirdau Jūsų (Tamstos) pavardę.*

Lietuvių etiketas neutralus. Pristatomą žmogų nei giriame, nei peikiame. Tuo jis skiriasi nuo Rytų kultūrai (kinams, japonams) būdingų susipažinimo formų. Kai kreipiamasi į pašnekovą, jis labai išaukštinamas, o kalbėdamas apie save bando suniekinti: *Mano nepadorus vardas Vanas. Aš paniekos vertas tipas.*

Jei jūs žmogus, kuriam pristato, prisimenate, pasakote, ką žinote apie dar nepažįstamą žmogų, pasidžiaugiate, kad turite progos susipažinti. Nedera pamiršti, kad jūsų padėtis

supažindinimo metu svaresnė, reikšmingesnė. Ne tik nuo tariamų žodžių, bet ir nuo jūsų laikysenos, gestų priklausys tolesnis pažinties likimas. Čia tiks neutralūs žodžiai: *Malonu susipažinti. Džiaugiuosi galėdamas susipažinti*. Galima paspausti ranką, nusišypsoti ir pan.

Kai susipažįstama be tarpininko, norintis susipažinti prisistato pats: pasako vardą, pavardę, jei reikia – darbovietę, pareigas, gyvenamąją vietą. Taip elgiamasi, kai reikia kreiptis į įstaigų pareigūnus tarnybiniu ar koku svarbiu privačiu reikalu. Net ir savo didelėje įstaigoje ar įmonėje, nuėję pas viršininką, su kuriuo retai pasitaiko tiesiogiai bendrauti, pirmiausia pasisakome pavardę ir pareigas.

Kitaip susipažįstama neoficialioje aplinkoje – kelionėje, žygyje, vakarėlyje: *Norėčiau su jumis susipažinti. Esu Jonas Petraitis. Ar galėčiau sužinoti jūsų vardą*.

Jaunuoliai, bičiuliškai susipažindami, gali pavardės nepasisakyti; užtenka tik vardo, pavyzdžiui: *Aš Rimtautas, bet prašom vadinti mane Rimu – taip mane vadina draugai*. Susipažįstant su vyresniu, gerbtinu žmogumi, pasisakyti tik vardą būtų nemandagu. Be to, norėdami susipažinti su vyresniu žmogumi, turite atsiklausti, ar tas žmogus pageidautų su jumis susipažinti: *Atsiprašau, aš norėčiau su jumis susipažinti. Ar neprieštarausit?* Gavus leidimą, tęsiamas prisistatymas.

8.4. Kalbinimas

Po pasisveikinimo (ar susipažinimo) neretai žmogų kalbiname. Kai nežinai apie ką kalbėti, kaltink orus arba teiraukis apie sveikatą. Orai – universali tema, tačiau teirautis apie sveikatą reikia atsargiai. Visai nedera stebėtis: *Koks jūs išblyškęs, -nutukęs, -sulysęs*. Apie sveikatą galima klausinėti tik bičiulį po sunkesnės ligos: *Na kaip? Ar jau kiek sustiprėjai, atsigavai? Ar jau mėgini dirbti*.

Tad kaip pradėti pokalbį, kad nebūtume nuobodūs ir neižeistume pašnekovo? Gal žinote dalykų, kurie jus abu domina, arba kas svarbu pašnekovui – klausimai apie darbą, pomėgius ir pan. Svarbu atsiminti tokią tiesą, kad kalbame apie tai, kas svarbu pašnekovui, o ne pačiam. Pasakius šį teiginį galima prisiminti Krėvės pasakojimą apie Būgą. Traukinyje Būga kokią valandą kalbėjosi su simpatiška studente, o po šio pokalbio mergina jo ėmusi vengti. Draugai bandė išklausinėti priežastį. O priežastis buvusi tokia: Būga jai beveik išaiškinęs trečiosios daiktavardžių kirčiuotės dėsnius.

Pokalbį galima pradėti įvairiai. Netikėtai susitikę pirmiausia išreiškiame savo nuostabą: *Jonai, argi čia tu?! Kokia staigmena! Tai netikėta! Ko jau ko,?* Kartais ir pajuokaujama: *Matyt, šuo kieno nustips bet tavęs nesitikėjau čia sutikti. Kaip tu čia atsiradai? Kokie vėjai atpūtė, kad štai ėmėm ir susitikom*.

Prisimenama nesimatymo trukmė, dažniausiai hiperboliškai: *seniai regėtas, seniai girdėtas! Metų metus nesimatėm! Amžiais nematytas!*

Bičiulį galima kalbinti ir familiariai ar įprastais tradiciniais klausimais: *Kaip laikaisi? Kaip gyvuoji? Kur sveikas buvai prapuolęs? Kas girdėt? Kas nauja?* Tinka teirautis ir apie bičiulio šeimą: *Kas pas jus girdėt? Kaip mokosi tavo vaikai?* Galima pasidomėti darbu: *Kas gera institute (kolegijoje)? Kaip mokslai?*

Jei sutarta kur susitikti, vėliau atėjęs draugas pirmasis užkalbina laukiantįjį: *Ar laiku atėjau? Ar seniai lauki? Sušalai (sulijai, sukaitai) belaukdamas. Atsiprašau, kad pavėlavau*. Laukiantis draugas nepriekaištauja. Nemandagu būtų rodyti nepasitenkinimą, ypač kai draugas atsiprašo ar nuoširdžiai paaiškina pavėlavimo priežastį. Laukiantysis ramina vėliau atėjusįjį: *Tu laiku atėjai, tik aš paankstinau. Tu visada punktualus*.

Neretai pokalbio tikslas – kur nors pakviesti pašnekovą. Kvietimo raiška irgi priklausys nuo pašnekovų tarpusavio santykių: *Norėčiau jus pakviesti... Gal galėčiau jus pakviesti... Būtų malonu, jei jūs atvyktumėt... Ar negalėtumėte kartu papietauti?*

Kvietimui artimi ir **prašymai**. Į nepažįstamą asmenį tiks kreiptis: *Atsiprašau, gal padėtumėt man... Norėčiau paprašyti jūsų pagalbos. Gal galėtumėt pasakyti... Ar nesutiktumėt kiek ilgiau pas mus pabūti?* Liaudies šnekamojoje kalboje būdinga vartoti žodelius gal, ar; neretai įterpiamas prieveiksmis kartais: *Gal kartais paskolintum man kokį litą?* Draugo, artimo žmogaus prašysime: *Padėk man, jei gali. Būk draugas – padėk.* Už pagalbą būtina padėkoti.

8.5. Dėkojimas

Dėkingumui reikšti turime du žodžius *ačiū* ir *dėkui*. Abu žodžiai vartojami ir šnekamojoje ir bendrinėje kalboje; jie laikomi sinonimais. Žodis *ačiū* yra skambesnis, bet *dėkui* parankesnis tuo, kad turi daugiau vedinių: padėka, dėkingas, dėkoti.

Padėkos žodžiai paprastai vartojami gerai, taisyklingai. Tikrai kai norime išreikšti didelę padėką, kartais sakome nebūdingų lietuvių kalbai konstrukcijų: *didelis ačiū arba didelis dėkui*. Tai vertiniai iš rusų kalbos. Lietuviškiau būtų sakyti: *labai ačiū* (ne ačiū labai), *labai dėkui*, *širdingai ačiū*, *labai labai dėkui* (ne – labai ir labai dėkui), *iš visos širdies dėkoju*. Reikia įsiminti, kad junginiuose padėkos žodis sakomas pats paskutinis. Pagrindinę taisyklę atsiminti lengva: dėkojame – kaip? (Ne didelis ačiū, o nuoširdus, širdingas ačiū). Ta proga galima prisiminti suvalkiečio mintį: Geriau maža dovanėlė, negu didelis ačiū.

Padėką galima reikšti ir veiksmažodžiu *dėkoti* bei būdvardžiu *dėkingas, dėkinga*. Šiomis formomis reiškama padėka pagarbesnė, mandagesnė negu žodžiais ačiū ir dėkui. Prie veiksmažodžio dažniausiai dar pridedamas prieveiksmis *nuoširdžiai (nuoširdžiausiai) dėkoju*. Pasakymas *nuolankiai dėkoju* dabar nebemadingas, senstelėjęs. Nebent juokais galima taip padėkoti geram draugui.

Būdvardis dėkingas padėkai reikšti vienas pats nelabai tinka. Lietuviškiau būtų sakyti : *Esu dėkingas. Esu labai dėkingas. Nepaprastai esu dėkingas.*

Didelę padėką galima išreikšti ir ilgesniu pasakymu: *Visą gyvenimą būsiu dėkingas. Jūs neįsivaizduojate, kaip aš dėkingas. Taip esu dėkingas, kad nerandu žodžių. Negaliu apsaityti savo dėkingumo. Nežinau nė kaip beatsidėkoti.*

Prašant kokios paslaugos, galima išreikšti ir išankstinę padėką: *Iš anksto dėkoju*. Tik ne: Iš kalno dėkoju.

Mandagumo papročiai reikalauja tarti padėkos žodį ir tais atvejais, kai mūsų teiraujasi, kaip mes gyvename, ar sveiki, kaip sekasi darbai. Atsakymą visuomet turime pradėti padėkos žodžiais: *ačiū (dėkui) gerai, ačiū, nelabai kaip* arba liaudiškai: *ačiū, šiaip taip krutu*.

O kaip reikia atsakyti, kai mums kas nors už ką dėkoja? Atsakymų gali būti labai įvairių.

Atsisveikindamas su mumis svečias dėkoja: *Tai gražiai pasisvečiavau! Ačiū už vaišes!* Mes atsakome: *Tokios čia mūsų vaišės... Arba: Prašom dažniau! Arba liaudiškai: Į sveikatą!*

Šnekamojoje kalboje bene dažniausiai paplitęs atsakymas mandagumo žodžiu *prašom*. Mums sako *ačiū (dėkui)*, mes atsakome *prašom*. Tačiau kai kurie žmonės mandagumo žodį prašom varžosi sakyti, kai jiems dėkojama už kokį menkniekį. Tam atvejui yra kitas atsakymas: *Nėra už ką*. Kuklų atsakymą galime išreikšti ir kitais žodžiais: *Ką jau čia! Menkniekis! Buvo už ką dėkoti... Ar verta dėkoti už tokį menkniekį?! Menkniekis – vienas malonumas jums padėti...*

8.6. Prašom, prašyčiau, atsiprašau, gal galėčiau...

Mandagumo žodis **prašom** yra kilęs iš veiksmažodžio prašyti. Šį žodį nuo seno vartojama kaimo žmonės, mandagiai kreipdamiesi į svečią paprastai visos šeimos ar visų

kartu esančių vardu. Dabar šis žodis yra netekęs skaičiaus reikšmės; jis vartojamas ir vieno asmens vardu. Pvz., vaišindama svečią ar svečius šeimininkė mandagiai taria *prašom* tiek šeimos, tiek savo vardu.

Šalia mandagumo žodžio *prašom* atsirado ir žodis *prašau*. Šį žodį surado kalbos logikos ieškotojai (mes klausom muzikos, aš klausau; mes prašom, aš prašau). Vienaskaitinė forma *prašau* prigijo inteligentų kalboje, įsigalėjo įstaigose. Kalbininkai aiškina šio žodžio gyvojoje kalboje niekur negirdėję ir rekomenduoja vartoti žodį *prašom*. Tačiau vienaskaitinė mandagumo forma *prašau* paplito; ji neprieštarauja lietuvių kalbos sistemai ir kartais visai gerai ir tinkamai vartojama.

Dažnai netinkamai vartojamas žodis *prašome*. Ne vienoje poliklinikoje ar įstaigoje skaitome užrašus: *Prašome uždaryti duris, Prašome nerūkyti*. Čia turi būti rašoma: *Prašom...*

Mandagumo formos *prašom* ir *prašau* nėra visiškai sinonimai. Jie turi tam tikrų reikšmės skirtumų. Žodžiu *prašom* parodoma žmogui pagarba, nuoširdumas ir draugiškumas. Žodis *prašau* turi tam tikro šaltumo, oficialumo atspalvį. Vienaskaitinė forma *prašau* vartojama kanceliarinėje kalboje. Ji tinka darbuotojų prašymuose bei įstaigų vadovų raštuose ar kalbose: *Prašau leisti... Prašau skirti... Prašau pranešti... Prašau atsiskaityti... Prašau sutvarkyti...* Ji čia geriau tinka negu švelnesnė mandagumo forma *prašom*.

Vienaskaitinė forma *prašau* tinka ir reikalavimui reikšti. Žodis *prašau* pasakytas griežtu bei įsakmiu tonu kartais rodo tam tikrą įsižeidusio asmens kultūrą. Užuoť sakęs: *Išeik! Netrukdyk! Išnyk iš akių!* išsiauklęs pareigūnas išreikš pikťą, bet mandagesnį pageidavimą: *Prašau išeiti! Prašau netrukdyti! Prašau išnykti iš akių!*

Vartodami žodį *prašau* nepasiduokime svetimų kalbų įtakai ir nesuvelkime lietuvių kalbai būdingą žodžių tvarką. Nesakykime: *Pakvieskit, prašau, prie telefono. Pasakykit, prašau, ar rytoj dirbat? Perduokit, prašau, bilietą*. Kreipdamiesi į kitus, pirmiausia tarkime mandagumo žodį, o tik paskui pageidavimą: *Prašom pakviesti... Prašom pasakyti... Prašom perduoti...* Taip sakomi prašymai išreiškia lietuvišką nuoširdumą, kuklumą bei lietuvišką kalbos dvasią.

Yra dar viena mandagumo forma ***prašyčiau, prašytume***. Šiomis tariamosios nuosakos formomis labai subtiliai išreiškiamas kreipimasis į asmenį, kai norima parodyti, kaip jo pageidaujamas veiksmas ar daiktas prašytojui reikalingas, naudingas ar teikiantis malonumo, o prašantysis stengiasi kuo mandagiau tą savo pageidavimą pasakyti. *Prašyčiau, prašytume* dažniausiai vartojamos, kai prašoma kokios paslaugos – ko nors paskolinti; vadovo sutikimo, leidimo, pritarimo: *Prašyčiau paskolinti pinigų kelionei. Prašyčiau leisti mane nemokamų atostogų. Prašyčiau, prašytume* vartojimo sfera gerokai siauresnė negu *prašom (prašau)*. Kartais ši forma tiesiog netinka arba gali net nemaloniai nuteikti, pavyzdžiui: *Prašyčiau į vidų, Prašyčiau valgyti* (*Prašyčiau į vidų, bet mūsų kambariai dar nesutvarkyti. Prašyčiau valgyti, bet nelabai turiu ką pasiūlyti*).

Įstaigų laukiamuosiuose pasitaiko išgirsti klausimą: *Ką laukiat? Ką norėjot? Ką pageidausit?* Visų pirma čia vartojamas netaisyklingas linksnis. Turi būti: *Ko laukiat?* Antra, kreipiamasi stačiokiškai. Tokį klausimą sušvelnina dalelytės *gal, ar*: *Gal jūs ko laukiat, pageidaujat? Ar jūs ko laukiat, pageidaujat?* Galima vartoti ir tariamąją nuosaką: *Ko pageidautumėt?* Mandagiau vartoti žodį *pageidauti* kaip *norėti*.

Pardavėjas, registratorius, kai susidaro pirkėjų ar klientų eilutė, neturėtų sakyti tokių priminimų: *Toliau! Ko jums? Ko norėsit? Sekantis!* Tiesiog į žmogų kreipiamasi: *Prašom*.

Kartais girdime mandagų atsiklausimą: *Gal galima? Gal galima praverti langą? Gal galima čia ir mano sūnui atsisėsti?* Dažnai neapgalvotai atsakome: *Galima*. Visų pirma, lietuviškiau ir taisyklingiau reikėtų klausiti tariamąja nuosaka: *Gal galėčiau praverti langą? Gal galėtų ir sūnus atsisėsti? Gal galėčiau gauti telegramos blanką? Gal galėčiau jus užkalbinti?* Atsakyti reikėtų vienu mandagumo žodžiu: *Prašom*.

Kartais turime **atsiprašyti**. Atsiprašyti tenka, kai negali atlikti to, ką buvai pažadėjęs arba padarei ne taip, kaip iš tavęs tikėjosi. Paprasčiausiai atsiprašome vienu žodžiu: *atsiprašau*. Kartais reikalingas motyvuotas atsiprašymas. Ypač nemalonu aiškinti ir dejuoti dėl blogos savijautos. Galima paprasčiausiai pasakyti: *Atsiprašau, kad šiandien neatvyksiu (nebūsiu darbe)*. *Pakilo temperatūra, gelia dantį* ar pan. Bičiuliui galima ir pasiskųsti: *Kažko prastai jaučiuosi, kankina nemiga*. Sakydami tokia frazės, venkime žodelio *tai*. Nesakykime: *Kažką tai gelia. Kažkur tai maudžia. Kažkas tai nepavyko*. Žodelio *tai* čia niekur nereikia. Mąstome rusiškai: *čto-to, gde-to, kak-to*.

Ne visada mokame atsakyti, kai kas nors mūsų atsiprašo. Kas nors užkliudė mus prasilenkdamas autobuse arba gatvėje ir tarė: *Atsiprašau*, o mes negalvodami atsakome: *Prašau*. Šis žodis netinka; lyg prašytume, jog stukteltų dar kartą. Šiuo atveju pakanka tyliai išreikšti atleidimą, palenkiant galvą arba liaudiškai atsakyti: *Nieko! Nieko tokio!* Žodis atsiprašau gali būti mums sakomas pageidaujant, kad pasitrauktume iš kelio. Tokiu atveju įprastas mandagumo žodis *prašom* tinka.

Specifinė prašymo forma yra **pasiteiravimas**. Teiraujamės įvairios informacijos, norėdami ką nors sužinoti ar patikslinti. Tiktų tokios formulotės: *Prašom pasakyti... Norėčiau sužinoti...* Skambindami į informaciją galime klausti tiesiog taip: *Kada atvyks traukinys iš Vilniaus?* – t.y. be mandagumo žodžių. Bet išgirdę atsakymą visada padėkojame

Teiraudamiesi gatvėje, visada atsiprašome pašnekovo: *Atsiprašau, kaip nueiti iki pašto*. Jei gerai nesupratome, ką pašnekovas paaiškino, patiksliname: *Atsiprašau, neišgirdau. Prašom pakartoti – ne visai supratau*. Perklausti nereikia varžytis – neatrodysime nei įžūlūs, nei neišmanantys. Tik neklausim: *A? Ką? Kaip? Kas? Ką sakai?* – nebent savo namiškių.

Mandagumo žodis *atsiprašau*, kaip matome, dažniausiai vartojamas ko klausiant, ko teiraujantis. Bet įsitraukę į pašnekesį jo nebevartojame. Nebent kalbėdami pertraukinėtume pašnekovo pasakojimą mums rūpimais papildomais klausimais. Draugas su draugu susitikę pradeda kalbą ne žodžiu *atsiprašau*, bet *labą dieną* ar kokiu kitoku pasisveikinimu. Netinka prašymą pradėti žodžiu *ei*: *Ei, tėvai! Gal turi užrūkyti?* Netinka ir žodis *alio!*

Žodžiu *atsiprašau* ne tik kreipiamės į ką nors, bet ir atitaisome, ką negera esame padarę, netinkamai pasielgę. Yra ir kitų žodžių: *dovanok, atleisk, atleiskit*. Šie žodžiai vieni nevartojami, sakomi su kitais žodžiais. Pavyzdžiui: *Dovanok, tėveli...* (kai tėvas ima diržą)

Mandagumo žodis *atsiprašau* turi šaltumo, oficialumo atspalvį, o žodžiai *atleisk(it)*, *dovanok(it)* skamba familiariau, bet bičiuliškiau, nuoširdžiau. Atsiprašyti netinka žodis *kaltas*. Tai vertinys iš rusų kalbos.

8.7. Giriamieji žodžiai, komplimentai

Žodis komplimentas pasiskolintas taip pat iš prancūzų. Tai pagyrimas, įsiteikimas, maloni pastaba. Kada ir kokie komplimentai sakyтини, priklauso nuo pašnekovų pažinties laipsnio, nuo pokalbio situacijos. Pagirti galima žmogaus išvaizdą, nuotaiką, darbą, namiškius.

Moterų dažniausiai girama išvaizda: *Kokia tu graži šiandien! Tau tinka šypсотis. Tai graži suknelė – nors į parodą statyk! Tau labai tinka žydra spalva*. Ilgiau nesimatę draugai giria vienas kitą taip: *Jūs (tu) vis tokia pat, nors labai seniai nemačiau. Nejau tai tavo duktė – judvi vos ne kaip seserys atrodote*.

Komplimentai turi būti nuoširdūs, o giriamieji žodžiai itin subtilūs. Giriamieji žodžiai sakomi tik bičiuliui, draugui. Kalbėdamiesi su vyresniais, gerbiamaais žmonėmis turime būti santūrūs. Viršininkams sakomos pagyros neturėtų virsti pataikavimu. Sakant pagyrimo žodžius, nederia lyginti su kitu asmeniu: *Tu puikiai atrodai, o mūsų draugė N visai susibaigusi*.

[komplimentus atsakome dėkodami: *ačiū, dėkui*, o jei leidžia situacija – pajuokaudami: *Jūs man tik komplimentus sakote! Tamstai taip tik atrodo! Ką jūs, nesu tokių žodžių vertas!* Galima pasirinkti ir panašų pagyrimą pašnekovui: *Tu irgi gerai atrodai! Ir tavo puikus charakteris!*

Giriamieji žodžiai turi būti nuoširdūs, be mažiausio ironijos atspalvio. Ir girdamas, ir juokaudamas – gerbk pašnekovą.

Yra ir oficialių pagyrimo raštų, duodamų už kruopštų, sąžiningą, pavyzdingą darbą. Tokiuose raštuose nereikėtų vartoti termino: *nepriekaištingas darbas*. Darbas turi būti be priekaištų ir už tai girti nelabai verta. Jei įvertinamas darbas, jis turi būti *pavyzdingas* ar *kruopštus*; galima sakyti ir *sąžiningas*.

8.8. Paguodos ir užuojautos žodžiai

Turime mokėti žmogų paguosti ir užjausti. Tai ne tiek etiketo, kiek etikos reikalas. Užuojautos ir paguodos žodžiai gali būti labai įvairūs. Vienaip guodžiame šeimos narius, artimuosius, kitaip – bičiulius, draugus, dar kitaip darbo draugus, kaimynus. Dažnai tiks ne tik paguodos žodžiai, bet ir pasisiūlymas padėti: *Tau dabar labai sunku, gal aš kuo nors galėčiau padėti. Tu dabar pavargusi – pagalvokim, kuriuos darbus aš galėčiau padaryti.*

Dažniau nei užuojautos tenka tarti paguodos žodžius. Nors draugo nelaimė mums atrodo nereikšminga, vis tiek nederėtų sakyti: *Dėl tokių niekų neverta graužtis*. Guodžiant geriau pritarti draugo nuotaikai ir ieškoti galimų išeikių: *Kaip skaudu, kad tau nepasisekė. Bet tu juk tokia šaunuolė – pabandyk dar.*

8.9. Pokalbis telefonu

Kalbos etiketas prasideda nuo to, kad nutariame paskambinti. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kam ir kur skambiname. Bene sunkiausia – trumpai pasakyti svarbiausią dalyką.

Nukėlę ragelį atsiliepti galime dvejopai: lietuviškai *klausau* arba tarptautiniu žodžiu *alio*. Nedera atsiliepti teigiamuoju žodžiu *taip*. Pokalbis dar nepradėtas – nėra ko nei teigti, nei neigti.

Įmonių, įstaigų darbuotojai turi atsiliepti informatyviai, kad nereikėtų klausti, ar pataikyta ten, kur norėta skambinti. Pasakomas įstaigos, skyriaus ar kito padalinio pavadinimas. Pavyzdžiui, skambinam į Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto žodynų skyrių. Išgirstam atsiliepimą: *Institutas!* Arba *Žodynų skyrius!* Arba tiesiog *Žodynai!* Visi atsiliepimai trumpi, bet pakankamai informatyvūs.

Išgirdę atsiliepimą paprastai tariame *pasisveikinimo žodžius* (labas rytas, diena ar vakaras) ir *pasisakome, kas skambina*. Skambindami oficialiu reikalu įstaigos vardu, pasakome įstaigą, jos padalinio pavadinimą, savo pareigas. Trumpai išdėstome reikalą. Skambinant nereikia pradėti: *Jus trukdo*. Ypač netinka skambinant į buitinių paslaugų dirbtuves ar pan. Paprasčiausiai galima sakyti: *Čia kalba... Į jus kreipiasi...*

Prisistačius skambintojui, turėtų prisistatyti ir asmuo, kuris atsiliepia, jei su juo kalbame. Jei neprisistato, skambintojas gali paklausti: *Atsiprašau, su kuo aš kalbu?* Jeigu pokalbis nutrūksta, mandagumas reikalauja tuoj pat iš naujo paskambinti ir paaiškinti: *Kažkodėl nutrūko kalba – išsijungė. Ar gerai dabar girdėti?* Kai pašnekovas ilgiau ką aiškina ar pasakoja, neblogai kartais įsiterpti žodžiu *taip*, duodant ženklą, kad klausoma (*netinka aha, mhm*). Beveik kasdien mums tenka paprašyti pakviesti ką prie telefono. Pasakymas: *Pakvieskit tą ir tą* nemandagus, skambantis kaip įsakymas. Reikia sakyti: *Prašom pakviesti prie telefono...* Jei žinome, kad kviečiamasis asmuo nėra arti, sakysime: *Prašyčiau pakviesti...*

Labai prašau pakviesti... Gal pakviestumėt... Norėčiau kalbėti su Jonu. Į tokį prašymą dažnai atsakome: *Minutėlę*. Šio žodžio daryba gera, tačiau žodis įkyrus. Jei prašomas asmuo čia pat, geriau tariame: *Prašom* ir paduodame ragelį. Jei reikia kvieisti, sakome: *Prašom palaukti, tuoj pakviesiu*.

Kreipiantis į sekretorę, prisistačius sakoma: *Norėčiau kalbėti su direktoriumi*. Jei asmuo, kuriam skambiname, išėjęs, nedera klausti: *O kada jis pasirodys?* Visi einame į įstaigą dirbti, o ne pasirodyti. Tad teiraukimės: *Kada jis bus? Kada jis grįš? Kada galėčiau dar paskambinti?* Už informaciją, nors ji mums ir nepalanki, visuomet reikia padėkoti.

Jei skambintojas, prašantis vadovo neprisistato, sekretorė turėtų pasiteirauti: *O kas čia prašo? Kaip pranešti direktoriui, kas prašo?*

Mūsų dienomis dėl spartaus gyvenimo tempo jau nebelaikoma etiketo pažeidimu sveikinti telefonu ir tolimesnius pažįstamus, gerbtinus žmones švenčių, vardinių ar kokia kita proga, prireikus reikšti padėką, kartais ir užuojautą. Labai tiktų padėką ar užuojautą dar kartą pareikšti laišku ar specialiu vizitu.

Rengiant konspektą, naudotasi šia literatūra:

- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – 4-asis leid. – V., 2000.
- Kalbos praktikos patarimai. – 2-asis leid. – V., 1985.
- Kanceliarinės kalbos patarimai. – 4-asis leid. – V., 2000.
- Būda V. Lietuvių kalbos kultūra: Įvedamasis kursas. – V., 1995.
- Kalinauskas J. Kalbėjime ir rašyme taisyklingai. – K., 1998.
- Kučinskaitė A. Lietuvių kalbos etiketas. – V., 1990.
- Lietuvių kalbos komisijos nutarimai. – V., 1998.
- Paulauskienė A. Lietuvių kalbos kultūra. – K., 2000.
- Pupkis A. Kalbos kultūros pagrindai. – V., 1980.
- Pečkuvienė L, Žilinskienė V. Specialybės kalbos patarimai. – V., 2001
- Stundžia B. Lietuvių kalbos kirčiavimas. – V., 1996.
- Šukys J. Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai. – K., 1998.
- Žilinskienė V. Kalbos kultūra. Sintaksė. – V., 1996.